

NEVRUZ ZİRVESİ

**I. Uluslararası
Cengiz Aytmatov**

KIRGIZ

**KÜLTÜRÜ, TARİHİ VE EDEBİYATI
SEMPOZYUMU**

20-23 Mart 2018

ANTALYA

ÖZET KİTABI

Editörler

Dr. Shurubu KAYHAN

Zhuldyz SAKHI

ISBN 978-605-9885-81-2

ÖZET KİTABI

I. ULUSLARARASI CENGİZ AYT MATOV KIRGIZ TARİHİ KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU

20-23 Mart 2018
ANTALYA

Editör

Dr. Shurubu KAYHAN

Zhuldyz SAKHI

Institution Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)

TURKEY

TR: +90 342 606 06 75 USA: +1 631 685 0 853

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org www.iksadkongre.org

Iksad Publications - 2018©
ISBN – 978-605-9885-81-2

SUMMIT ID

NAME

INTERNATIONAL NEWROZ SUMMIT

PARTICIPATION

Keynote and Invited

DATE & PLACE

March 20-23, 2018 – Antalya/TURKEY

ORGANIZATOR

İKSAD- Institute of Economic Development and Social Researches

SYMPOSIUM

KYRGIZ

HEAD OF ORGANIZING COMMITTEE

Mustafa Latif EMEK

HEAD OF SUMMIT

Prof. Dr. Mustafa TALAS

ORGANIZING COMMITTEE

Dr. Dilorom HAMROEVA

Dr. Mariam S. OLSSON

Dr. Liliya BUSKUNBAYEVA

Gulgina ŞAMSUTDİNOVA

KEYNOTE SPEAKER

Dr. Shurubu KAYHAN

Dr. Osman Kubilay GÜL

COORDINATORS

Kaldygul ADILBEKOVA & Baurcan BOTAKARAEV

Hasan SURKHAYLI & Zhuldyz SAKHI

Dr. Amanbay MOLDIBAEV
Taraz State Pedagogy University

Dr. Dilorom SALAHİY
Semerkant State University

Dr. Akmaral SARGIKBAEVA
Al Farabi Kazakh National University

Dr. Cholpon TOKTUSUNOVA
Kyrgyz National State University

Dr. İbrahim HAQQULOV
Uzbekistan Science Academy

Dr. Elvan YALCINKAYA
Omer Halisdemir University

Dr. Zharkyn SULEIMANOVA
Kazakh State Women's Pedagogy University

Dr. Sirojiddinov SHUHRAT
Uzbekistan University of Language and Literature

Dr. Machabbat OSPANBAEVA
Taraz State Pedagogy University

Dr. Liliya BUSKUNBAEVA
Ufa Science Academy

Dr. Aftondil ERKİNOV
Uzbekistan Ali Shir Nawai University of Language and Literature

Dr. Mustafa TALAS
Ömer Halisdemir University

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Russia Natural Sciences Academy

Dr. Gulnaz KARİMOVA
Ufa Science Academy

Dr. N.N. KEMANOVA
Kazakh State Teacher Training University

Dr. Necati DEMİR
Gazi University

Dr. Metin KOPAR
Adiyaman University

Dr. Gulzar IBRAHIMOVA
Baku Avrasya University

Dr. Misliviy VLADEMIR
Ukraine Technic University

Dr. Rimma MURATOVA
Ufa Science Academy

Dr. Sarash KONYRBAEVA
Kazakh State Women's Pedagogy University

Dr. Sarsakenova A. BAGITOVNA
Orleo National Development Institute

Dr. Mehmet OKUR
KATU

Dr. Ekbar VALADBIGI
Urumia University

Dr. Shara MAZHITAeva
Karaganda State University

Dr. Sehrane KASIMI
AMEA

Dr. Rezida SULEIMANOVA
Ufa Science Academy

Dr. Ulbosun KIYAKBAEVA
Abai Kazakh Pedagogy University

Dr. Veysi ÜNVERDİ
Mardin Artuklu University

Dr. Mehriban EMEK
Adiyaman University

Dr. Zinnur SİRAZİTDİNOV
Ufa Science Academy

Dr. Zhaparkwlova N. IKSANOVA
Al Farabi State National University

**I.ULUSLARARASI CENGİZ AYTMATOV KIRGIZ KÜLTÜRÜ, TARİHİ VE
EDEBİYATI SEMPOZYUMU**

KONGRE PROGRAMI

20-23 Mart, 2018

ANTALYA, TÜRKİYE

CLUB SERA HOTEL

*ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET
ZİRVESİ KAPSAMINDA*

PROGRAM AKIŞI

<i>20 MART- OTURUMLAR</i>
<i>21 MART- NEVRUZ KUTLAMASI ŞÖLEN PROGRAMI</i>
<i>22 MART –OTURUMLAR</i>
<i>23- MART- OTURUMLAR</i>

20 MART, 2018 (TÜM SUNUMLAR KIRGIZİSTAN SALONUNDA)

OTURUM-1

10:00-12:00

OTURUM BAŞKANI: **PROF. DR. VEFA TAŞDELEN**

Гусейнов Малик Алиевич	<i>ТВОРЧЕСТВО Ч. АЙТМАТОВА И КУМЫКСКАЯ ПРОЗА 1960–1980-х ГОДОВ</i>
Сайфулина Флера Сагитовна	<i>РЕЦЕПЦИЯ ТВОРЧЕСТВА ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА У ТАТАРСКОЙ АУДИТОРИИ</i>
Бакчиев Талантаалы Алымбекович	<i>РОЛЬ МИФИЧЕСКИХ ГЕРОЕВ В ЭПОСЕ, В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ БОГАТЫРЯ (НА ПРИМЕРЕ ЭПОСА «МАНАС»)</i>
Васькив Николай Степанович	<i>МОТИВ «ЗАПРЕЩЕННОЙ» ЛЮБВИ В ТВОРЧЕСТВЕ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА</i>
Акылбекова Г.Ш.	<i>ЛИНГВОМАДАНИЯТ ТААНУУ ИЛИМИНДЕГИ “ТАБУ” КОНЦЕПТИСИНИН ОРДУ</i>
Salamad İdirisova	<i>ДИЛЕММА АНЫКТОО ЖАНА МАДАНИЯТ ТААНУУ НЕГИЗГИ НЕГИЗДЕРИ</i>
Жумабаева Динара Сапарбаевна	<i>Ч. АЙТМАТОВ - ЧЫГАРМАЛАРЫНДА ҮЙ- БҮЛӨДӨГҮ ЗОРДУК-ЗОМБУЛУКТУ АЙЫПТАГАН ГУМАНДУУ ЖАЗУУЧУ</i>
Назаракунов Өмүрбек Үсөнөвич	<i>TRADITIONAL KYRGYZ CLOTHES</i>

12:00-13:00

ÖĞLE YEMEĞİ ARASI

20 MART, 2018

OTURUM-2

13:00-15:00

OTURUM BAŞKANI: **PROF. DR. SALİN ÖZTÜRK**

Джумаева Жаннат Тургунбаевна	<i>ТҮРК ЭЛДЕРИНИН ОРТО КЫЛЫМДАГЫ ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРИНИН ТИЛИ ЖӨНҮНДӨ (АКАДЕМИК Т. СЫДЫКБЕКОВДУН ПИКІРЛЕРИНИН НЕГИЗИНДЕ)</i>
Акынбекова Айман Усенбаевна	<i>КЫРГЫЗ ЖАНА ЧАГАТАЙ ТИЛДЕРИНДЕГИ ЛЕКСИКАЛЫК ЖАЛПЫЛЫКТАР</i>
Дуйшеев Женишбек Аматысакович & Абакирова Таттыбу Турдуевна	<i>КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ТАРЫХ ИЛИМИНИН ЭВОЛЮЦИЯСЫ</i>
Маткаримов Нурбек Толонбаевич	<i>ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ПРИСОЕДИНЕНИЯ МОЛОДЕЖИ</i>

	<i>КЫРГЫЗСТАНА К ЭКСТРЕМИСТСКИМ ОРГАНИЗАЦИЯМ</i>
Павловская Ольга Евгеньевна & Шушанян Наринэ Суреновна	<i>ЧИТАТЕЛЬСКИЙ КОММЕНТАРИЙ КАК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ НРАВСТВЕННЫХ ПРИОРИТЕТОВ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА</i>
Назаракунов Өмүрбек Үсөнович	<i>КЫРГЫЗ УЛУТТУК ОЮНДАРЫ</i>
Тиникова Елена Евгеньевна	<i>АДАПТАЦИЯ ТЮРКОВ ЮЖНОЙ СИБИРИ К ГОРОДСКИМ УСЛОВИЯМ В КОНЦЕ XX - НАЧАЛЕ XXI ВЕКА: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ</i>
Осмонов Самарбек Жумабекович	<i>КЫРГЫЗ ӨКМӨТҮНҮН КӨЧМӨН ЖАНА ЖАРЫМ КӨЧМӨН ЧАБАЛАРДЫ ОТУРУКТАШТЫРУУ САЯСАТЫ (XX- кылымдын 20-30-жылдары)</i>

20 MART, 2018

OTURUM-3

16:00-18:00

OTURUM BAŞKANI: DR. NURGÜL MOLDAĻİVA

Димитрий Егоров	<i>САКРАЛЬНАЯ ФИГУРА ВЕРХОВНОГО БОГА В РЕЛИГИОЗНО- МИФОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ ТЮРКСКИХ ЭТНОСОВ ВОЛГО-УРАЛЬЯ</i>
Сатаева Гулмира Сейтмуратовна	<i>Ч. АЙТМАТОВ БЫМАНДУУЛУКТУ, АДАМКЕРЧИЛИКТИ ПРОГРЕССИВДУУ ИДЕЯ КАТАРЫ СУРӨТТӨӨ БОЮНЧА ЧЕБЕР УСТА ЭКЕНДИГИ НЕМИС ОКУМУШТУУЛАРЫНЫН КӨЗ КАРАШЫНДА</i>
Осекова Токтокан Качыбековна	<i>БИРИН-БИРИ ТОЛУКТАГАН ТАГДЫРЛАШ КААРМАНДАР</i>
Киндикова Нина Михайловна	<i>ЭТНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В АЛТАЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И КУЛЬТУРЕ</i>
Киндикова Нина Михайловна	<i>ИНТЕРПРЕТАЦИЯ АЛТАЙСКИХ ИМЕН И ФАМИЛИЙ ВО ВРЕМЕНИ</i>

21 MART- NAURYZ KUTLAMASI PROGRAMI

22 MART, 2018

OTURUM-1

10:00-12:00

OTURUM BAŞKANI: **DR. NEŞİDE YILDIRIM**

Шульга Евгений Павлович	<i>КЫРГЫЗСТАН: ИСТОРИЯ КОЛОНИЗАЦИИ КРАЯ УКРАИНЦАМИ</i>
Сайфулина Флера Сагитовна	<i>ПЕРЕВОДЫ ТВОРЧЕСТВА ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА НА ТАТАРСКИЙ ЯЗЫК</i>
Ayvaz MORKOÇ	<i>TÜRK DÜNYASI YAZARI CENGİZ AYTAMATOV'UN ESERLERİNE YANSIYAN ÇEVRECİLİK VE ÇEVRE KORUMA FİKİRLERİ</i>
Nurgül MOLDALİEVA	<i>KIRGIZCADAKİ HALK HEKİMLERİYLE İLGİLİ BAZI TERİMLER</i>
Neşide YILDIRIM	<i>KIRGIZ KÜLTÜRÜNDE “TUŞOO KESÜÜ/TUŞOO KIRKUU” GELENEĞİ</i>
Vefa TAŞDELEN	<i>HASAN KAYGI'NIN ŞİİRLERİNDE KAYGI VE UMUT: VAROLUŞÇU BİR YAKLAŞIM</i>
Mayrambek OROZOBAYEV	<i>KIZGIZCADAKİ AŞK OYUNLARIYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE</i>

12:00-13:00

ÖĞLE YEMEĞİ ARASI

22 MART, 2018

OTURUM-2

13:00-15:00

OTURUM BAŞKANI: **PROF.DR. MAKBULE SABZİYEVA**

Vefa TAŞDELEN	<i>CAHİT ZARİFOĞLU'NUN MEKTUPLARINDAKİ POETİKA</i>
Nasrin ZABETİ MIANDOAB	<i>SA'Dİ'NİN GÜLİSTÂN'INDA BULUNUP DA SEYF-İ SARÂYÎ TARAFINDAN TERCÜME EDİLMEYEN BÖLÜMLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME</i>
Makbule SABZİYEVA	<i>ORTAK ÜSLUP ÖZELLİKLERİ BAĞLAMINDA CENGİZ AYTMATOV VE ELÇİN EFENDİYEV'İN ESERLERİ</i>
Аскарова Гүлкайыр Маматкадыровна	<i>АЙТМАТОВ- КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНЫН КЫЛЫМГА КЕТКЕН ЖОЛУ</i>
Дүйшеев Жеңишбек Амансакович & Абакирова Таттыбу Турдуевна	<i>КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ТАРЫХ ИЛИМИНИН ЭВОЛЮЦИЯСЫ</i>
Акылбекова Г.Ш.	<i>ЛИНГВОМАДАНИЯТ ТААНУУ ИЛИМИНДЕГИ "ТАБУ" КОНЦЕПТИСИНИН ОРДУ</i>

NEVRUZ ZİRVESİ FOTOĞRAF GALERİSİ

ÖNSÖZ

Ne mutlu İKSAD Ailesi'ne ki, Türk Dünyasının baharı kutlayan bayramı olan nevruzu Avrasya'nın Turizm Başkenti Antalya'da birbirinden kıymetli biliminsanlarıyla gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Türk Dünyasının bağımsız ülkeleri olan Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan'ın yanı sıra Rusya Federasyonu'nun muhtar cumhuriyetlerinden Tataristan, Dağıstan, Başkurdistan, Yakutistan, Moldovya'nın Gagavuz Muhtar Cumhuriyeti ve Bulgaristan'dan temsilcilerle baharın, dirilişin, yeniden doğuşun simgesi olan nevruz (yenigün) gerçek bir bayram edasıyla kutlandı.

Antalya Nevruz Zirvesi'nde, biliminsanları, hem tebliğleri ile bilim dünyasının dikkatini çekmiş, hem de şölen havasındaki nevruz kutlamasıyla insanların gönlünde taht kurmayı başarmışlardır.

Hem Kazakistan'dan hem de Azerbaycan'dan biliminsanlarının binbir zahmetle nevrusa uygun yiyecekler, tatlılar, honça(bohça)lar getirip konuklara ikram etmesi hem de kongre organizasyon komitesine armağanlar getirmiş olmalarının nevruzun bayram yönüne dikkat çeken bir yaklaşımla sunumunun yapılması çok önemli ayrıntılar olarak dikkatimi çekmiştir.

Antropolojik olarak Türklerin yayılmış olduğu coğrafyanın tamamında etkin olan bahar bayramı, bütün Türk boylarında çok önemli şölenlerle kutlanmaktadır. Türk olmayan topluluklar da bu bayramı kutluyor olsa da, yine Türklerin kutladığı tarzın etkisinde kalarak kutlamaktadırlar. Çünkü Türklerin hakimiyet alanlarında yaşamış olan toplulukların Türklerle etkileşimlerinin sonucunda bunu kutladıkları söylenebilir. Tabii ki, yer yer başka topluluklardan Türklerin de etkilendiği örnekler de söz konusu olmuştur. Ancak şunu rahat bir biçimde iddia edebiliriz ki, başka hiç bir topluluk Türklerin kutladığı coşkunlukta bu bayramı kutlamıyor.

Türklerin Ergenekon'dan çıkışından beri kutladığı bu bayramın Adriyatik'ten Çin'e kadar, hatta orayı da aşip Japonya'ya kadar yaşayan bütün Türklere ve etkileşim kurup bu bayramı öğrettikleri milletlere kutlu olmasını ve başta Türkelere olmak koşuluyla, bütün insanlığa mutluluk ve huzur getirmesini Ulu Tengri'den niyaz ederiz.

Bu vesileyle, organizasyonda çok önemli mesailerini harcayarak, üstün çabalar sarf eden İKSAD Ailesi'nin Başkanı Sayın Mustafa Latif Emek, Genel Koordinatörü Sefa Salih BİLDİRİCİ ve Nevruz Zirvesi Koordinatörü Kaldygül ADİLBEKOVA ve bütün emektarlar ile uzaklardan gelip bize omuz veren katılımcılara içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Mustafa TALAS

Antalya, 21 Mart 2018

I.ULUSLARARASI CENGİZ AYTMATOV KIRGIZ KÜLTÜRÜ, TARİHİ VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	i
BİLİM KURULU	ii
FOTOĞRAF GALERİSİ	iii
KONGRE PROGRAMI	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi

BİLDİRİ ÖZETLERİ

Гүсейнов Малик Алиевич ТВОРЧЕСТВО Ч. АЙТМАТОВА И КУМЫКСКАЯ ПРОЗА 1960–1980-х ГОДОВ	1
Сайфулина Флера Сагитовна РЕЦЕПЦИЯ ТВОРЧЕСТВА ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА У ТАТАРСКОЙ АУДИТОРИИ	2
Бакчиев Талантаалы Алымбекович РОЛЬ МИФИЧЕСКИХ ГЕРОЕВ В ЭПОСЕ, В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ БОГАТЫРЯ (НА ПРИМЕРЕ ЭПОСА «МАНАС»)	3
Васькив Николай Степанович МОТИВ «ЗАПРЕЩЕННОЙ» ЛЮБВИ В ТВОРЧЕСТВЕ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА	4
Акылбекова Г.Ш. ЛИНГВОМАДАНИЯТ ТААНУУ ИЛИМИНДЕГИ “ТАБУ” КОНЦЕПТИСИНИН ОРДУ	5
Salamad İdirisova ДИЛЕММА АНЫКТОО ЖАНА МАДАНИЯТ ТААНУУ НЕГИЗГИ НЕГИЗДЕРИ	6
Жумабаева Динара Сапарбаевна Ч. АЙТМАТОВ - ЧЫГАРМАЛАРЫНДА ҮЙ-БҮЛӨДӨГҮ ЗОРДУК-ЗОМБУЛУКТУ АЙЫПТАГАН ГУМАНДУУ ЖАЗУУЧУ	7
Назаракунов Өмүрбек Үсөнөвич TRADITIONAL KYRGYZ CLOTHES	8
Джумаева Жаннат Тургунбаевна ТҮРК ЭЛДЕРИНИН ОРТО КЫЛЫМДАГЫ ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРИНИН ТИЛИ ЖӨНҮНДӨ (АКАДЕМИК Т. СЫДЫКБЕКОВДУН ПИКИРЛЕРИНИН НЕГИЗИНДЕ)	9
Акынбекова Айман Усенбаевна КЫРГЫЗ ЖАНА ЧАГАТАЙ ТИЛДЕРИНДЕГИ ЛЕКСИКАЛЫК ЖАЛПЫЛЫКТАР	10
Дүйшеев Женишбек Аматысакович & Абакирова Таттыбу Турдуевна КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ТАРЫХ ИЛИМИНИН ЭВОЛЮЦИЯСЫ	11
Маткаримов Нурбек Толонбаевич ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ПРИСОЕДИНЕНИЯ МОЛОДЕЖИ КЫРГЫЗСТАНА К ЭКСТРЕМИСТСКИМ ОРГАНИЗАЦИЯМ	12
Павловская Ольга Евгеньевна & Шушанян Наринэ Суреновна ЧИТАТЕЛЬСКИЙ КОММЕНТАРИЙ КАК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ПРАВСТВЕННЫХ ПРИОРИТЕТОВ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА	13

**I. ULUSLARARASI CENGİZ AYTMATOV KIRGIZ KÜLTÜRÜ, TARİHİ
VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU**

Назаракунов Өмүрбек Үсөнович КЫРГЫЗ УЛУТТУК ОЮНДАРЫ	15
Тиникова Елена Евгеньевна АДАПТАЦИЯ ТЮРКОВ ЮЖНОЙ СИБИРИ К ГОРОДСКИМ УСЛОВИЯМ В КОНЦЕ XX - НАЧАЛЕ XXI ВЕКА: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ	16
Осмонов Самарбек Жумабекович КЫРГЫЗ ӨКМӨТҮНҮН КӨЧМӨН ЖАНА ЖАРЫМ КӨЧМӨН ЧАБАЛАРДЫ ОТУРУКТАШТЫРУУ САЯСАТЫ (XX-кылымдын 20- 30-жылдары)	18
Димитрий Егоров САКРАЛЬНАЯ ФИГУРА ВЕРХОВНОГО БОГА В РЕЛИГИОЗНО- МИФОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ ТЮРКСКИХ ЭТНОСОВ ВОЛГО-УРАЛЬЯ	19
Сатаева Гулмира Сейтмуратовна Ч. АЙТМАТОВ БЫМАНДУУЛУКТУ, АДАМКЕРЧИЛИКТИ ПРОГРЕССИВДҮҮ ИДЕЯ КАТАРЫ СҮРӨТТӨӨ БОЮНЧА ЧЕБЕР УСТА ЭЖЕНДИГИ НЕМИС ОКУМУШТУУЛАРЫНЫН КӨЗ КАРАШЫНДА	21
Осекова Токтокан Качыбековна БИРИН-БИРИ ТОЛУКТАГАН ТАГДЫРЛАШ КААРМАНДАР	22
Киндикова Нина Михайловна ЭТНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В АЛТАЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И КУЛЬТУРЕ	24
Киндикова Нина Михайловна ИНТЕРПРЕТАЦИЯ АЛТАЙСКИХ ИМЕН И ФАМИЛИЙ ВО ВРЕМЕНИ	25
Шульга Евгений Павлович КЫРГЫЗСТАН: ИСТОРИЯ КОЛОНИЗАЦИИ КРАЯ УКРАИНЦАМИ	27
Сайфулина Флера Сагитовна ПЕРЕВОДЫ ТВОРЧЕСТВА ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА НА ТАТАРСКИЙ ЯЗЫК	29
Ayvaz MORKOÇ TÜRK DÜNYASI YAZARI CENGİZ AYTMATOV'UN ESERLERİNE YANSIYAN ÇEVRECİLİK VE ÇEVRE KORUMA FİKİRLERİ	31
Nurgül MOLDAĻĪEVA KIRGIZCADAKİ HALK HEKİMLERİYLE İLGİLİ BAZI TERİMLER	33
Neşide YILDIRIM KIRGIZ KÜLTÜRÜNDE “TUŞOO KESÜÜ/TUŞOO KIRKUU” GELENEĞİ	34
Vefa TAŞDELEN HASAN KAYGI'NIN ŞİİRLERİNDE KAYGI VE UMUT: VAROLUŞÇU BİR YAKLAŞIM	35
Mayrambek OROZOBAYEV KIZGIZCADAKİ AŞK OYUNLARIYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE	36

**I.ULUSLARARASI CENGİZ AYTMATOV KIRGIZ KÜLTÜRÜ, TARİHİ
VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU**

Vefa TAŞDELEN	
CAHİT ZARİFOĞLU’NUN MEKTUPLARINDAKİ POETİKA	38
Nasrin ZABETI MIANDOAB	
SA’Dİ’NİN GÜLİSTÂN’INDA BULUNUP DA SEYF-İ SARÂÛI TARAFINDAN TERCÜME EDİLMEYEN BÖLÜMLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	41
Makbule SABZİYEVA	
ORTAK ÜSLUP ÖZELLİKLERİ BAĞLAMINDA CENGİZ AYTMATOV VE ELÇİN EFENDİYEV’İN ESERLERİ	42
Аскарова Гүлкайыр Маматкадыровна	
АЙТМАТОВ- КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНЫН КЫЛЫМГА КЕТКЕН ЖОЛУ	43
Дүйшеев Женишбек Аматисакович & Абакирова Таттыбу Турдуевна	
КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ТАРЫХ ИЛИМИНИН ЭВОЛЮЦИЯСЫ	45
Акылбекова Г.Ш.	
ЛИНГВОМАДАНИЯТ ТААНУУ ИЛИМИНДЕГИ “ТАБУ” КОНЦЕПТИСИНІН ОРДУ	46

ТВОРЧЕСТВО Ч. АЙТМАТОВА И КУМЫКСКАЯ ПРОЗА 1960–1980-х ГОДОВ

Гусейнов Малик Алиевич

доктор филологических наук

Институт языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы

Дагестанского научного центра РАН

malik60@list.ru

АННОТАЦИЯ

Творчество киргизского писателя Чингиза Айтматова, обретшего широкую известность во второй половине XX века в Советском Союзе, а в последующем и во всем мире, характеризуется незаурядными художественными достоинствами, оригинальностью, своеобразием. Он получил признание киргизского, советского, европейского читателей уже своими ранними повестями «Джамиля» (1958), «Тополек мой в красной косынке» (1961), «Первый учитель» (1962) и др.

Своеобразие данных произведений было продиктовано прежде всего отражением национального мира киргизов, их повседневной жизни, быта в контексте перипетий общественной жизни всей страны. В то же время создание этих и других произведений: «Прощай, Гульсары!» (1966), «Белый пароход» (1970) и т. д., было обусловлено как собственно индивидуальным стилем писателя, так и литературной эпохой. Со второй половины 1950-х годов в советской литературе берет начало период, определяемый «оттепелью», когда стало характерным явление изображение проблем частной, личной жизни героев произведений, в противовес производственным, общественным, которые доминировали в прежние годы.

Кроме того, в этот период в отдельную разновидность выделилась «лирическая проза», отличительными признаками которой предстали воспроизведение внутреннего мира, раздумий, переживаний персонажей. Именно этими признаками выделяется и проза выдающегося художника слова второй половины минувшего столетия Ч. Айтматова.

Такому развитию парадигмы его творчества способствовали также глубинные истоки, традиции словесного искусства родного народа, тюркской культуры в целом. Опосредованным подтверждением этого служит активизация лирической прозы в литературах тюркских народов России, в частности кумыкской.

Одним из ярких представителей лирического направления в кумыкской прозе является Камал Абуков, – автор повестей «Я виноват, Марьям», «Пока очаг не погас», «По дороге на старую мельницу» и др., созданных в 1960–1980-е гг. В них наглядно обнаруживается продолжение традиций Ч. Айтматова: в контексте изображения частных проблем простого человека высвечивается его внутренний мир, проблемы национальной нравственности.

Позднее, в 1970–1980-е и последующие годы лирическая проза, проникнутая психологизмом, эволюционировала, преобразовываясь в лирико-романтическое, нравственно-философское направление словесности. Символично, что эта особенность наблюдается как в творчестве Ч. Айтматова («Плаха», «И дольше века длится день» и др.), так и кумыкских писателей К. Абукова («Зов разлученной птицы»), Х. Давудова («Лесной родник»), И. Казиева («Кизиловая роща»), А. Кабардиева («Жансары»).

Таким образом, общностью тюркских культурных ценностей, тюркской ментальности, путей развития художественной литературы XX века, вместе с достижениями прозы Ч. Айтматова, его влиянием на художественный процесс, определяются линии сближения кумыкской прозы с поэтикой и стилем классика киргизской словесности.

Ключевые Слова: Ч. Айтматов, Кыргызстан, Кумыкская проза.

РЕЦЕПЦИЯ ТВОРЧЕСТВА ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА У ТАТАРСКОЙ
АУДИТОРИИ

Сайфулина Флера Сагитовна

доктор филологических наук, профессор
Казанский (Приволжский) федеральный университет
fsaifulina@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В данной статье прослеживается литературная деятельность Ч.Айтматова в контексте творчества писателей 1970-1980-х годов, определяющих целую эпоху в истории, как национальной, так и российской и мировой литературы, в чьем творчестве мудрость философии Востока, сочетается с лучшими традициями европейской литературы, скрещиваются фундаментальные эстетические основы культур Европы и Азии. Перевод произведений на другие языки делает литературное наследие Чингиза Айтматова достоянием всех народов.

Ключевые Слова: Литература, творческое наследие Ч.Айтматова, литературные традиции, литературные переводы.

ABSTRACT

This article is devoted to the analyzing the literary career of Chingiz Aitmatov in the context of creativity of writers in 1970-1980 years, defining an entire era in the history both national and Russian, World literature, in whose work the wisdom of eastern philosophy is combined with the best traditions of European literature, crossed fundamental aesthetic foundations of cultures of Europe and Asia. The translation of his works into other languages makes the literary heritage of Chingiz Aitmatov the property of all peoples.

Key words: Literature, creative heritage of Chingiz Aitmatov, literary traditions, literary translations.

РОЛЬ МИФИЧЕСКИХ ГЕРОЕВ В ЭПОСЕ, В ФОРМИРОВАНИИ И
РАЗВИТИИ БОГАТЫРЯ (НА ПРИМЕРЕ ЭПОСА «МАНАС»)

Бакчиев Талантаалы Алымбекович
кандидат филологических наук, доцент
Международная ассоциация манасологов
kg.baatyr@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В тексте эпоса “Манас”, часто встречаются эпизоды, где мифические герои принимают участие в процессе формирования и развития эпического героя, таким образом, они берут на себя роль покровителя. Определяя происхождение сказочно-мифических героев, можно определить социальный, политический, духовный статус эпического героя в эпосе. Одним из путей в определении роли сказочно-мифических героев в формировании эпического героя могут стать мотивы предоставления покровителями разного рода вещей, предметов, животных в качестве даров герою.

В эпосе “Манас” очень часто мифические герои миссию покровительства над эпическими героями выполняют двумя путями: от своего имени, и от имени Всевышнего (Аллаха). Этим самым, перед нами выявляются три разных типа мифических героев покровителей. Это можно довольно четко заметить в эпосе “Манас” в случае трех примеров: Кызыр, Шай ата (Шаймерден), Олуя чал (Олуя). Первый (Кызыр) действует по воле Аллаха (Всевышнего) и выполняет функции посланника. Второй же (Шай ата, Шаймерден) действует самостоятельно, по собственной воле, без участия Аллаха. А действие третьего (Олуя, Олуя чал) не имеет конкретных объяснений, выполняет ли он собственную волю или же волю более высших сил. Хотя все три типа покровителя, обладают чрезмерно огромными возможностями, что является общими для них особенностями. Также, они неожиданно появляются перед своим избранником и неожиданно исчезают. Так, Манас, приобретая меч от Кызыра, плоскогорбвого черного верблюда от Шай ата и стальную пулю от Олуя чала приобретает величие, и не только физическую, но и духовную силу, ибо меч, верблюд и стальная пуля ему являются божественным путем.

Таким образом, можно прийти к следующим выводам, что присутствие мифических героев в эпосе “Манас” в качестве покровителей эпических героев, является составной частью эпической традиции и как значимый компонент повествования. Мотивы о вышеупомянутых мифических героях можно обнаружить не только в эпосе “Манас” но в других жанрах устного народного творчества кыргызов. И поскольку представление о их существовании живет в сознании и у современных кыргызов, необходимо отметить, что текст эпоса является отражением мировоззрения народа. И обращаясь к тексту эпоса, можно определить очень значимую роль мифических героев покровителей в формировании и развитии эпического героя. Определяя же типы мифических героев, выступающих в качестве покровителей эпических героев в данном случае в эпосе “Манас”, можно определить социальный, политический, духовный статус конкретного эпического героя, который он занимает среди других персонажей.

Ключевые слова: Манас, Кыргызстан, Мифические герои, Ботагырь.

МОТИВ «ЗАПРЕЩЕННОЙ» ЛЮБВИ В ТВОРЧЕСТВЕ ЧИНГИЗА
АЙТМАТОВА

Васькив Николай Степанович

*Доктор филологических наук, профессор
Киевский университет культуры
myvaskiv@ukr.net*

АННОТАЦИЯ

Мотив «запрещенной» любви (запрет родителей или собственников, религии, брачные узы, моральные и этические устои, ханжеская мораль и т. п.) является одним из самых продуктивных в литературе с момента ее существования, основой драматизма и трагизма множества произведений мировой словесности. Не является исключением и Чингиз Айтматов, в чьем творчестве этот мотив устойчиво переходит из произведения в произведение во всевозможных вариантах, доминирует во многих из них, в значительной мере связан с личными переживаниями писателя.

Первым весомым подтверждением этого тезиса стала повесть «Джамиля», сразу прославившая ее автора. Влюбленные вопреки общепринятым представлениям, узам брака (это усугублялось тем, что муж Джамили защищал Родину на фронте) создают новую семью, хотя вынуждены уйти из родных мест. Рассказчик – мальчик-родственник мужа Джамили, – создавая полифонический эффект, осознает, что чистая, искренняя любовь – превыше любых запретов и общественных предписаний.

В повести «Тополек мой в красной косынке», наоборот, чисто телесная внебрачная связь, предательство жены приводят к потере любви всей жизни, сломанной судьбе главного персонажа произведения.

Всесторонне мотив «запрещенной» любви предстает в романе «И дальше века длится день (Буранный полустанок)». По принципу контрапункта писатель сводит воедино в тексте «незаконную» любовь верблюда Каранара к верблюдицам по весне – неразделенную всеобъемлющую любовь женатого Адигея, отца двух дочерей, к Зарипе, жене репрессированного друга и матери двух сыновей – «реализованная» любовь старика-певца Раймалы-аги и девятнадцатилетней красавицы-певицы Бегимай в народном сказании, завершена трагически: ханжески настроенное окружение убивает великого сказителя.

В 1990 году как отдельное произведение Ч. Айтматов издал новеллу «Белое облако Чингисхана», которую раньше советская цензура изъяла из романа «Буранный полустанок». Монгольский властелин предмет казни влюбленных, нарушивших его запрет на зачатие и рождение детей в походе, но он лишается покровительства Неба, Тенгри. Величайшим преступлением становится разлучение истинно влюбленных, уничтожение любви или влюбленных, но точно также истинную любовь не способно остановить, уничтожить ничто в мире, даже физическая гибель.

В последнем романе писателя «Когда падают горы (Вечная невеста)» в мифе охотник и Вечная невеста разлучаются из-за зависти соплеменников. Но любовь, как и Невеста, остается Вечной, продолжается в памяти людей, которые верят во вневременное существование персонажей мифа, в ребенке Арсена и Элес, в том, что Элес популяризирует идеи и произведения Саманчина. Даже зверь, снежный барс, не может смириться с потерей партнерши как следствием природного старения и смены поколений. Поэтому смешными и надуманными, хотя иногда и всеильными выглядят любые общественные надстройки (власть, богатство, популярность), которые препятствуют любви, разрушают ее.

ЛИНГВОМАДАНИЯТ ТААНУУ ИЛИМИНДЕГИ “ТАБУ”
КОНЦЕПТИСИНІН ОРДУ

Акылбекова Г.Ш.

Ош гуманитардык-педагогикалык институту
gulnarakylbekova@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Бул макалада “табу” концептиси лингвомаданият таануу аспектисинде каралып, анын жаралуусу, колдонулуусу жана лексико-семантикалык топторго бөлүштүрүлдү. Аталган түшүнүк менен катар тыйуу жана тергөө сөздөрү талкууланып, табу менен эвфемиздин, эвфемизм менен дисфемиздин айырмачылыктары.

Тил кубулушу бүгүнкү мезгилдин талаптарына жараша көп өзгөрүүлөргө дуушар болууда анткени башка илимдердеги, тилдердеги жетишкендиктер, көптөгөн жаңы ыкмалар, технологиялар, социалдык-экономикалык саясий реформалык инновациялар да, тил илимине чоң таасир калтырууда. Тил реалдуу жана объективдүү коомдук кубулуш, анын татаал жана түрдүү табиятын жана структурасын, өсүп-өнүгүүсүн, функцияланышын изилдөө жана сыпаттап туруучу тилчи илимпоздордун илимий таанып-билүүсүнүн негизги объектиси жана маңызы.

Азыркы күндөгү лингвомаданият таануу илиминин эң татаал концептилердин бири – “табу”. Бул сөз байыркы доордо эле пайда болуп, элдин тилинде жана тарыхы менен этнографиясында терең из калтырган тарыхый кубулуш. Аталган концепт табиятынан көп кырдуу, ошондуктан аны ар кандай илимий өңүттө терең териштирүү зарыл.

Түйүндүү сөздөр: концепт, лингвомаданият таануу, табу, эвфемизм, дисфемизм, тыйуу жана тергөө сөздөрү.

ДИЛЕММА АНЫКТОО ЖАНА МАДАНИЯТ ТААНУУ НЕГИЗГИ
НЕГИЗДЕРИ

Dr. Salamad İdirisova

Ulmer Turkologie-Forschungsinstitut

salamadidrisova@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Бүгүнкү иш маданият *organizmas* ири көйгөйлөрдүн бири жакындап беле, же тарыхый мамиле аныкталат керек. Эл аралык маданияттар жана саммити жети көз карандысыз илимий симпозиумдарды жана тилди турат, тарых, адабият, маданият, көп улуттуу коомдук илимдер бардык аймактарында жазылган оригиналдуу чыгарманын арызды кабыл алган, өзгөчө, көркөм жана Мусулмандын интеллектуалдык иш-аракеттер бар. Конгресс баалуу билими жана тажрыйбасы менен бөлүшүп ар кайсы өлкөлөрдүн саммитине байланыштуу уюштурулган бирге академиялык келип, бири-бирине өткөрүп берүү күтүлүүдө болот. Ремонт иштери, ошондой эле катышуучулардын, биз эч качан окуу сессиялары жана талкуу жолугушуулар берүү майрамы дайыма тарыхый дүйнөнү таанып-жыйындысы болуп саналат жана достук маанайда биздин маданий-гуманитардык байланыштарын бекемдөөгө саммитинде дагы бир объект болуп өтөт.

Ошол учурда кайра карагыла. Бул биздин үйүбүз бар. Бул биз. Favorite, сен да билем, Сен жашаган жана аны өлгөн аты-жөнү, ким угат. бардык кубаныч жана кайгы-капа, жалган Мын, ар бир дин, идеология жана экономика окууларынын суммасы; бардык мергенчилер жана жыйноочулар адамзаттын бүткүл тарыхы бою жашап, ар бир баатыр жана коркок, ар бир маданият, уюштуруучу жана катуу, ар бир падыша жана дыйкан, сүйүү бардык тугойлор учун, ар бир ата-эне, үмүт бала, ойлоп табуучу, изилдөөчүсү, моралдык мугалим, паракор саясатчы, ар бир ног ар бир “жогорку лидер”, анын ар бир олуя жана күнөөкөрчөң бөлүкчөлөрү бир күндүн нуру аны илип коюшту.

Дүйнөлүк ааламдын чексиз боюнча абдан кичинекей бир этабы болуп саналат. Кан дарыялар аркылуу айланма баары генералдар жана императорлор жөнүндө ойлонуп, чаң ийгиликтерине бир чекит заматта кожоюну болуп калды. Ал бөлүкчөлөрдүн бир бурчунда отурган дагы бир бурчунан келип, ошондой эле башкалар менен тарткан түгөнбөгөн азапты карап өздөрүнө окшош да, бир топ туура эмес түшүп, бири-бирин өлтүрүү үчүн канчалык ынтызар экенин, алар бири-биринен канчалык жек бүтпөйт.

Keywords: өстүрүү, маданияттуу, симпозиум.

**Ч. АЙТМАТОВ - ЧЫГАРМАЛАРЫНДА ҮЙ-БҮЛӨДӨГҮ ЗОРДУК-
ЗОМБУЛУКТУ АЙЫПТАГАН ГУМАНДУУ ЖАЗУУЧУ**

Жумабаева Динара Сапарбаевна

Ош гуманитардык-педагогикалык институту
dinara2376@bk.ru

АННОТАЦИЯ

Кыргыздарда башка дүйнө элдериндегидей эле үй-бүлө баалуулугу бөтөнчө орунда турган. Элибиз үй-бүлөнү капкалуу шаарга салыштырып, ал бузулса, бир шаар бузулганга барабар экендигин айтышкан. Үй-бүлөдөгү тынчтык, коопсуз жашоо, бакубат турмуштагы ата-эненин бири –бирине болгон сыйы айрыкча балдарга керек. Балага ар дайым таяныч боло алчу бирөө бар экенин билүү бейпилдикти, коопсуз жашоону жана бакыт тартуулайт. Бала туулгандан эле көңүл бурууга, сүйүүгө, камкордукка муктаж. Балдар аларды жакшы көрүп турганда өздөрүнүн баалуулугун сезет жана бул алардын демине дем кошот. Балдардын өзүнө болгон ишениминин бекемделишине, инсан болуп калыптанышына да ата-эненин, бир туугандарынын сүйүүсү жана колдоосу чоң түрткү берет. Бирок толук үй -бүлөдө чоңоюу бактысы ар бир балага насип кылган эмес. Учурдагы Кыргызстанда күчөгөн тышкы миграция маселеси үй бүлөнүн жылуу уясын бузуп, кадырын сындырып, балдардын жана аялдардын физикалык жана психологиялык жактан, материалдык жактан зордук-зомбулук көрүүсүнө алып келген окуялар жылдан-жылга көбөйүүдө.

Бүгүнкү күндө Кыргызстанда болуп жаткан зордук-зомбулук коштолгон окуялардын сандык көрсөткүчүнө баам салып көрөлү. Эмгек, социалдык өнүгүү министрлигинин маалыматына караганда, жыл санап жакындарынан кордук көргөн балдардын саны өсүүдө. “Сабалган балдардын саны 2016-жылы 87 болсо, 2017-жылы 85 бала болгон. Сексуалдык жактан кордолгондор бир жыл ичинде 40 тан 55 ке чейин жеткен. Ал эми психологиялык зомбулукка 2016-жылы 12 бала туш болсо, быйыл бул көрсөткүч 28 балага жеткен.”

TRADITIONAL KYRGYZ CLOTHES

Назаракунов Өмүрбек Үсөнөвич

Ош гуманитардык-педагогикалык институту

nazarakunov2018@mail.ru

SUMMARY

As the Kyrgyz are an animal herding people, their clothes tend to be made from the wool and leather of livestock animals they raise. Traditionally, men have worn robes; and women have worn skirts. People in different parts of Kyrgyzstan wear different types of clothes. In southern Kyrgyzstan, people tend to dress more conservatively in accordance with Islamic traditions. They also dress in more colorful clothes than people from the north. In cities of Kyrgyzstan, people wear any clothes they want like jeans and T-shirts. Russian women are known for wear revealing clothes whereas observant Muslim women dress more modestly. Sometimes Kyrgyz clothes have distinctive features peculiar to individual tribal and territorial groups. There are, for example, many variations of the standard hats. In villages you will see women wearing traditional clothes like long skirts, kerchiefs, etc. In cities they are less traditional and more modern. As for male clothing, most men wear pants more often than they wear jeans. Shorts are worn rarely, and by city folks mostly. But is not frowned upon for women to wear them.

The predominate style in the cities is dressy casual. Sometimes it seems dress up to much for everyday things and work (especially women), but under dress for special occasions. It is not unusual to see men dressed in three-piece suits for a football match, or men wearing jogging suits for concerts at the Music Hall. Occasionally you see women wearing see-through blouses and high heels to work during the day. The summers often get very hot in Kyrgyzstan. That is why many people, including government officials and even the Prime Minister himself, don't wear suits to work from May through August. A shirt and a tie for men, and a summer dress for women in an office environment in the summer are perfectly acceptable. Another thing about clothes in Kyrgyzstan deserves mentioning. In western countries people tend to wear different clothing every day. But in Kyrgyzstan it is common for people to wear the same clothes two or three days in a row. It does not mean that they do not have enough clothes, or they put on dirty ones. It is just not their custom to wear different clothes every day. In Kyrgyzstan you can find coats and hats and other items made with the fur of wolves, ermines, rabbits, hares, marmots, foxes, squirrels, sables and minks. There are good buys on leather goods, cashmere sweaters and lambskin and sheepskin coats and vests.

ТҮРК ЭЛДЕРИНИН ОРТО КЫЛЫМДАГЫ ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРИНИН ТИЛИ
ЖӨНҮНДӨ (АКАДЕМИК Т. СЫДЫКБЕКОВДУН
ПИКИРЛЕРИНИН НЕГИЗИНДЕ)

Джумаева Жаннат Тургунбаевна

АННОТАЦИЯ

Макалада жазуучу Түгөлбай Сыдыкбековдун орто кылымдардагы түрк элдеринин орток мурасы болгон Махмуд Кашгаринин «Дивани лугат ит-түрк» сөздүгү жана Жусуп Баласагындын «Кутадгу билиг» дастанын тили тууралуу илимий көз караштары берилди.

XI кылымда жашап өткөн байыркы түрк элдеринин орток мурастарынын эң мыкты үлгүлөрүнүн сап башында окумуштуу түрколог Махмуд Кашгаринин «Дивани лугат ит-түрк» эмгеги жана Жусуп Баласагындын «Кут алчуу билим» дастаны турат. Бүгүнкү күнгө чейин илимде бул эмгектердин жаралышы, авторлордун автобиографиялык маалыматтары, алар жараткан эмгектердин түрк урууларынын кимисине көбүрөөк жакын экендигин ар тараптан иликтеген илимий изилдөөлөр жүргүзүлүп келген. Махмуд Кашгаринин «Дивани лугат ит-түрк» эмгеги буга чейин түрк, өзбек, уйгур, казак, орус тилдерине которулуп, басылып чыккан. Тилекке каршы бул улуу мурастын кыргыз тилине которулуп, аны ар тараптан изилдөө иштери башка түрк тилдүү элдерге караганда алда канча артта калгандыгы белгилүү. Түркологияда аталган эмгекке арналган эң алгачкы илимий изилдөөлөр В.В. Бартолд, А.Н. Бернштам, А.Н. Кононов, С.Г. Кляшторный, Х. Хасанов, Х. Байрамов, Й. Велиев, З. Ауэзоваларга таандык. Ал эми кыргыз окумуштууларынын арасынан К. Артыкбаев, Ө. Караев, Б. Орузбаевалар бул мурасты изилдөөнү колго алып, алгачкы илимий эмгектерин жарыялашкан. Белгилүү илимпоздордун катарында жазуучу, академик Т. Сыдыкбеков да илимий макалалары менен кызуу талкууга катышып, өз алдынча изилдөө жүргүзгөн.

Ачкыч сөздөр: түрк элдери, орток мурас, Түгөлбай Сыдыкбеков, Махмуд Кашгари, сөздүк, мурастардын тилин изилдөө, тилдик фактылар, “Дивани лугат ит-түрк”, түрк тилдери, макала, сөздөрдүн мааниси, тыбыштык түзүлүш, Жусуп Баласагын, “Кутадгу билиг” дастаны, Орхон-Енисей эстеликтеринде.

КЫРГЫЗ ЖАНА ЧАГАТАЙ ТИЛДЕРИНДЕГИ ЛЕКСИКАЛЫК
ЖАЛПЫЛЫКТАР

Акынбекова Айман Усенбаевна

Филология илимдеринин кандидаты, доцент

Талас мамлекеттик университети

aimantmu@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Кыргыз элинин байыркы жазуусунун болгондугун танып, Улуу Октябрь революциясына чейин кыргыздардын жазуусу жана адабий тили болгонбу деген жаңылыш көз караштардын айланасында жашап келдик. Бүгүнкү күндө мындай маселенин тегерегинде талаш ой-пикирлерди айтуунун өзү орунсуз жана сабатсыздык деп билебиз. Себеби жазуусуз эч бир элди элестетүү мүмкүн эмес. Жазуу аркылуу элдин тарыхынан кабар берилет. Мына ушул жагдайдан алганда, кыргыз эли өзүнүн бүгүнкү күнгө чейинки тарыхый-маданий өнүгүү, улут катары калыптануу жолунда жалпы дүйнө элдери сыяктуу эле жазуунун бир нече түрлөрүн колдонуп келишкендиги белгиленип жүрөт. Андыктан азыркы кыргыз тилинин материалдары тарыхый лингвистикалык фактылардын негизинде изилдөө зарыл, бирок ар бирине кенен токтолуу бул иштин милдетине жатайт. Бул макалада бүгүнкү күнгө чейин изилдөө жүргүзгөн авторлор «тюркий» деп атаган, эски түркологиялык адабияттарда «чагатай» тили ал эми соңку мезгилдеги түркологиялык адабияттарда «эски өзбек» тили деп аталган чагатай тили менен кыргыз тилинин жакындык, тектештик маселелерин изилдөө объектиси каралды.

Тактап айтканда, Ата мекендик түркология жаатында бул багытта көп жылдар бою кызыгуулар жаралып, чагатай доорундагы тил жана адабият маселеси В. В. Радлов, Н. И. Ильминский, П. М. Мелиорансий, К. Брокельман А. К. Боровков, Н. Самойловичтин, Н. Вамбери, Фуат Көпрүлү, Г. Ф. Благова, А. Шербак сыяктуу окумуштуулардын эмгектеринде жарык көрдү. Анда жазма эстеликтердин тексттери, котормолору изилденип, тилдик комментарийлери иликтөөгө алынган. Ошондой болсо да, чагатай тили XVIII– XIX кылымдардын аралыгында кыргыздар колдонгон жазма эстеликтердин тили экендиги жөнүндө айрым бир ой-пикирлер айтылып жүргөнү менен, чагатай жазуусунун мүнөздөмөсү жөнүндөгү маселе кыргыз тил илиминде ачык бойдон калууда.

Мына ушул маселенин башын ачууда жогоруда аты аталган окумуштуулардын эмгектериндеги чагатай жазуу тилинин келип чыгышы, жана анын таралыш аймагы тууралуу ар түрдүү ой пикирлерине, сын көз караштарына таянуу менен чагатай тилинин лексикасы кыргыз тили менен салыштырылып, андагы жалпылыктар бир нече мисалдар менен аныкталды.

Жыйынтыгында иш жүзүндө чагатай деген эл болгон эмес. Бул тилди бир эле учурда ар башка тилдик, диалектилик айырмачылык менен айырмаланган бир катар түрк мусулман элдери: кыргыздар, өзбектер, казактар, түркмөндөр, кара калпактар, уйгурлар, татарлар, азербайжандар, алтайлыктар ж.б. колдонушкан. Демек, бул чагатай жазмасы, жалпы Борбордук Орто Азия элдеринин орток адабий мурасы болуп саналат деген корутундулар чыгарылды. Биз өзүбүздүн тегибизди жакшылап такташ үчүн, тарыхый коңшулардын да тарыхын жакшылап билишибиз абзел. Андыктан азыркы кыргыз тилинин материалдары тарыхый лингвистикалык фактылардын негизинде чагатай тили менен болгон жакындык, тектештик маселелери атайын изилдөөнүн объектисине алынышы зарыл.

Негизги сөздөр: лингвистика, лексика, кыргыз тили, диалект, эстеликтер, графика, чагатай жазуусу, доор, тарых.

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ТАРЫХ ИЛИМИНИН ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Дуйшеев Женишбек Аматысакович

тарых илимдеринин кандидаты, профессор

К. Ш. Токтомаматов атындагы

Эл аралык университет

duysheev@mail.ru

Абакирова Таттыбу Турдуевна

abakirovat74@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Советтик доордо Кыргызстанда тарых илими жаңыдан калыптанып өнүккөнү менен ошол кездеги тарыхый шартка, саясий талапка жараша бир топ тоскоолдуктарга туш болгон. Тоталитардык мезгилдин саясий багытына байланыштуу тарыхый окуялар ошол доордун талабына ылайык изилденип, тарыхчыларга да чектөөлөр коюлган. Жергиликтүү тарыхчылар саясий жактан мыкты куралданган москвалык окумуштуу-тарыхчылардын назарияттарынан үлгү алып, алар көрсөткөн чийин менен изилдөө жүргүзүп келишкен. Бирок ал үчүн советтик кыргыз тарыхчыларын күнөөлөө акыйкатчылыкка жатпайт. Анткени советтик системанын улуттук республикаларга карата таңуулаган баскынчыл саясатына каршы иш жасоо мүмкүн эмес эле. Ошондуктан “улуу муун тарыхчылары советтик доордо тумчукту, кысылып келди. Ага туруштук бере албай, тарыхый чындыктан четтеп кеткен да учурлар болду”

Кайра куруу жылдары (1985-1990) тарых илими башка коомдук илимдердин катарында өз алдынчалыкка ээ болуп, тарыхчылар да эркин темалардын үстүндө изилдөө иштерин жүргүзө башташат. Кайра куруунун желаргысы менен улуттук аң сезимдин ойгонушу тарых илимине өзгөчө жүк артты. Өз өтмүшүнө кайрылуу менен кыргызстандыктар жеке идентификациясын аныктай башташты. Бул учурда тарыхчыларга болгон коомдук муктаждык күчөп, советтик мезгилдеги жабык темалар зор кызыгууну туудуруп жатты. Мурун изилдөөгө тыюу салынган урунттуу учурлар коомчулук тарабынан көтөрүлө баштады.

Постсоветтик кыргыз коомчулугуна илимий-техникалык жаңылануулардын кириши, интеллектуалдук өсүш, саясий эркиндик жана улуттук идентификация тарыхка терең, теребелдүү жана жаңыча мамиле жасоого шарт коюп, түрткү болду. Кыргызстандык окумуштуу тарыхчылар жаңы мезгилдин талабына жооп бере турган, бурмаланбаган тарыхчы жазууга киришти. Тарых илиминин жаңы багыттары болгон инсантаануу, улуттук-боштондук кыймылдар, көчмөнчүлүктүн чоо-жайы изилденип жана кайрадан карала баштады. Кыргызстандагы тарых илиминин калыптанышына жана өнүгүшүнө өз салымдарын кошкон окумуштуулардын эмгектери адис тарыхчылар тарабынан салыштыруу усулу жана сын көз менен кайрадан карала баштады. Ата мекендик жана чет өлкөлүк кыргызтаануучулардын маалыматтары чогултулуп, Эл аралык маанидеги иш чаралардын өтүшүнө теориялык (назарий) негиз катары кызмат кылып берди. Акыркы жылдары кыргызтаануу маселелери өлкө башчысынын өз көзөмөлүнө алынып, тарыхты изилдөө иштери ырааттуу, теребелдүү жана мерчемдүү жүргүзүлүп келе жатат.

**ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ПРИСОЕДИНЕНИЯ МОЛОДЕЖИ КЫРГЫЗСТАНА К
ЭКСТРЕМИСТСКИМ ОРГАНИЗАЦИЯМ**

Маткаримов Нурбек Толонбаевич

кандидат социологических наук, доцент

Ошский гуманитарно-педагогический

институт им. А.Мырсабекова

kyrgyzstan83@yandex.ru

АННОТАЦИЯ

В начале XXI века мир столкнулся с экстремизмом и глобальным терроризмом, охватывающим день изо дня все новые пространства. Многочисленные терроракты являются лишь тому прискорбным подтверждением. Об афганских талибах, «Аль-каиде» и ИГИЛ не слышали разве что малые дети. Между тем, экстремистские организации активно ведут идеологическую пропаганду по привлечению в свои ряды новых членов и уделяют при этом особое внимание молодежи. Геополитические процессы, протекающие на Ближнем Востоке, оказывают большое влияние и на центрально-азиатский регион. По мнению известного кыргызстанского политолога М. Сариева, сегодня идет глобальная игра, постепенно приближаясь к Центральной Азии, а молодежь – всего лишь инструмент в этой игре [3], именно она признается многими исследователями одной из самых наиболее уязвимых для экстремизма социальных групп. Неуверенность молодых людей в своем будущем, тревога за свое будущее, рождает у них «желание снять эту тревогу, устранить неизвестность, неопределенность, а это всегда и всюду проявлялось в виде мощной социальной агрессии, которая может носить стихийный или организованный характер» [1].

Как правило, в любом цивилизованном государстве на молодежь и его будущее обращают особое внимание. Однако именно эта категория населения в Кыргызстане, к сожалению, была предоставлена сама себе. Основная часть ее находилась и находится в России, где, в силу своего менталитета, религиозности (особенно южан) активно подвергается вербовке опытными эмиссарами в ряды джихадистов. Растет количество религиозно-экстремистских группировок и в самой стране.

**ЧИТАТЕЛЬСКИЙ КОММЕНТАРИЙ КАК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ НРАВСТВЕННЫХ
ПРИОРИТЕТОВ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА**

Павловская Ольга Евгеньевна

доктор филологических наук, доцент
oera@mail.ru

Шушанян Наринэ Суреновна

преподаватель, аспирант
nanulechka87@mail.ru
Кубанский Государственный Аграрный
Университет имени И. Т. Трубилина

АННОТАЦИЯ

Нравственно-этические проблемы, поднятые в произведениях Чингиза Айтматова, продолжают волновать современных читателей. Именно об этом свидетельствуют читательские отзывы и комментарии, представленные в Интернет-форуме, посвященном памяти выдающегося киргизского писателя. Ч. Айтматов еще при жизни не был обделен вниманием исследователей и критиков, скрупулезно проанализировавших содержательную и нравственно-духовную стороны его художественных и публицистических произведений (работы Асаналиева К.А., Селиверстова М., Газизовой А.А., Разумной И.С., Темаевой Х.Н. и мн. др.). По мнению исследователей, Ч.Айтматов оказал огромное влияние на формирование общественного мнения в СССР и был выразителем коллективного сознания эпохи по важнейшим нравственно-этическим проблемам, интерес к которым не ослабевает и в наши дни.

Анализ восьмидесяти читательских отзывов на разные произведения писателя позволил нам определить те нравственные приоритеты, которые были подняты писателем в разные периоды его творческого пути и воплощены в образах героев его произведений и которые не оставляют равнодушными современное поколение читателей.

В иерархии духовно-нравственных ценностей писателя современные читатели первостепенное значение видят в сохранении народных традиций и ценностей предков, связи времен («Чем мне Айтматов нравится — так это тем, что он эту связь времен протягивает; Айтматов прекрасно чувствует суть нити времени — от прошлого к будущему...; уход от традиций и своей культуры приводит человека к моральной деградации (Тансыкбаев, Сабитжан), а народ (или шире — человечество) к закату и гибели»).

Читатели тонко чувствуют, что через все произведения писателя проходит идея нравственного выбора человека, того вечного выбора между добром и злом, который определяет жизненный путь любого человека в этом мире («Плаха - роман о тонкой грани, отделяющей человека от зверя. Роман о наивном «белом» рыцаре — современном Дон Кихоте, о жизни с двойным, тройным и черт знает каким дном»; «Белое облако Чингисхана» - Легенда заставляет о многом задуматься: радости простой жизни, наполненной любовью, нежностью, продолжением рода, против жадности всемирного господства, наполненной страхами, условностями, жестокостью. Прав автор: государство — это универсальная машина насилия»).

О чем бы ни писал Ч.Айтматов, он учит главной нравственной заповеди – чувствовать чужую боль как свою, учит сопереживанию: («Лицом к лицу» - Сильнейшее произведение! Пронизывающее. И мучительно живое, реальное. Ещё раз поражаюсь непередаваемой силе айтматовских повестей. То, как может он доносить от сердца к сердцу. Как заставляет чувствовать боль за других людей. Как заставляет чувствовать несправедливость и переживать за правду. В этом сложном, до муки сложном мире; «Белый пароход» - «Почему люди так живут? Почему одни злые, другие добрые? Почему есть такие, которых все боятся, и такие, которых никто не боится? Почему у одних есть дети, у других нет?»; «Джамиля» - И... плакал, переживая за героиню. Но уже тогда знал, что поступить иначе она не могла. Даже сейчас, когда я пытаюсь написать отзыв, хочется просто аплодировать автору»; «Плаха» - эта боль, переживания...этот мир, наш мир каков он есть.... Эта грань между болью и восхищением. Великолепно, бесподобно!)). Писатель не дает готовых ответов, читатель мучительно их ищет вместе с героями, соглашается с ними, возражает, потому и современные комментарии к произведениям Чингиза Айтматова неоднозначны, противоречивы, но главное – они не равнодушны, а это значит, что творчество писателя по-прежнему современно.

КЫРГЫЗ УЛУТТУК ОЮНДАРЫ

Назаракунов Өмүрбек Үсөнович

Ош гуманитардык-педагогикалык институту

nazarakunov2018@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Ар бир эл өзүнүн салты, үрп-адаты менен гана эмес өздөрүнө тиешелүү болгон (салттык) улуттук оюндары менен да айырмаланат. Ал эми кыргыз элинин улуттук оюндары болуп ордо, тогуз коргоол, оромпой, көк бөрү, кыз куумай, жашынмак, шакек салмай, жоолук таштамай, ак чөлмөк, эңиш-күрөш, аркан тартыш, селкинчек, сармерден, салбуурун, упай жана башка ат оюндарынын түрлөрү эсептелет. Кыргыз эли өз жашоо тарыхында татаал жолдорду басып өтүп, эли жерин, малын ал тургай коңшулаш жашаган тектеш тилдүү калктарды да сандаган жоодон, табийгаттын катаал кырсыктарынан коргоп келген. Ошону менен катар өз биримдигин, үрп-адатын, салтын, кылымдар бою түзүлгөн маданиятын көөнөртпөй сактаган. Не бир ажайып ыр күүлөр, элдик кол өнөрчүлүктүн түмөн түрү, макал-ылакаптар, жомоктор, ал эмес залкар эпосорго чейин тилден дилге өткөрө аздектелип эс акылдын кудурети менен ушул күнгө жетти. Ат жалында эркин ойноп, көчүп конуп жүрүүгө шай жаралган жоокер элдин кулк мүнөзүнө, улуттук өзгөчөлүгүнө жараша сандаган кыймылдуу оюндарды ойлоп табышкан. Ал оюндар азыр биз жашап жаткан күндөргө да жетип, кай бирлери социалдык мазмунга жараша өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Негизинен ал оюндарда элдин ой тилеги, үмүтү, кубанычы, өкүнүчү, эрдиги, эркиндик тендик умтулуусу, адилеттик, акыйкаттык үчүн болгон күрөшү камтылган. Ал оюндардан элдик педагогиканын мыкты үлгүлөрү, элдик терең философиялык көз караштар, улуттук өзгөчөлүк көрүнүп турган. Эл тагдырына көмөктөш оюндар адам коомунун бардык мезгилдеринде өмүр сүрүп, доордун өнүгүшүнө, өзгөрүшүнө, талабына жараша жаңыланып алымча-кошумчаланып, ар кандай сапаттарга, түрлөргө өтүп түбөлүктүү жашоосун уланта берген. Ага умтулган адамзат доорунун өзгөргүс жолдошу болгон. Баарынан да калкты дене түзүлүш жактан жеткилең тарбиялоодо, кооздукка, сулуулукка умтулууда бирден бир курал бул кыймылдуу оюндар, ыр күүлөр, санат-санжыралар, жаңылмачтар, табышмактар болгонун эч ким тана албас. Кыргыздар да эл болуп жаралгандан өздөрүнө мүнөздүү ар кыл доорлорго, мезгилдерге, ошол кездин социалдык шартына жараша ошого таандык оюндарды жаратышкан. Эл канчалык көчмөн өмүр сүрүп, сабатсыз болгонуна карабай калың калктын башынан өткөргөн өмүрдүн элесин унутулгус кылып, оюн өнөрүндө калтырып, келечек урпактарга белек катары сактап келиптир.

Бул макалада кыргыз элине байыркы ата-бабаларынын мурас кылып калтырып кеткен улуттук оюндары, алардын бүгүнкү күндө кыргыз коомундагы орду жана аларды ойноо тартиптери каралган. Пайдаланылган материалдар аркылуу кыргыздардын ошол кездеги жашоо турмушу, каада салтынын өзгөчөлүктөрү жана элдик баалуулуктары көрсөтүлгөн.

Ачкыч сөздөр: салт, маданият, тарбия, кылым, жомок, улуттук оюндар, ата-бабалар, макал-ылакаптар.

**АДАПТАЦИЯ ТЮРКОВ ЮЖНОЙ СИБИРИ К ГОРОДСКИМ УСЛОВИЯМ В
КОНЦЕ XX - НАЧАЛЕ XXI ВЕКА: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ**

Тиникова Елена Евгеньевна

кандидат исторических наук

Хакасский научно-исследовательский институт

языка, литературы и истории

lena.tinikiva@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Российская историческая урбанистика сегодня является весьма популярным направлением в социально-гуманитарных науках и находится на стадии институционализации. Об этом свидетельствует рост количества публикаций по данной тематике, а также число проводимых научных конференций, посвященных истории российского города. Одним из перспективных направлений современной урбанистики можно считать изучение проблемы социальной адаптации сельских мигрантов к городской среде.

Для Южной Сибири с учетом ее национальной специфики проблема социальной адаптации сельских мигрантов к городским условиям через изучение адаптационных процессов коренного тюркского населения является особо значимой.

После распада СССР изменились характер и вектор соотношения городского и сельского населения. Начиная с 1991 года городское население стало сокращаться. Происходило это не только за счет снижения естественного прироста городского населения и «административной рураризации» (то есть сокращение сети поселков городского типа в пользу статуса «сельских населенных пунктов»), но в том числе из-за обратного оттока населения в сельскую местность. Только за 1991-1992 годы в село из города мигрировало около 120 тысяч человек. Оставшиеся же в городах многие недавние городские жители (в первом или втором поколении) с целью адаптации к новым социально-экономическим реалиям, стали комбинировать возможности города и деревни. Начался феномен «дачеизации». И если в период благополучных 2000-х годов данная тенденция в регионах пошла на спад, то в условиях нового экономического кризиса многие горожане вновь стали использовать свои дачи в качестве сельскохозяйственных земель.

Во многом данные процессы обусловлены особенностями советской модели урбанизации, а именно ее ускоренными темпами. Когда в результате интенсивного индустриального освоения страны во второй половине XX века в городские поселения хлынул миграционный поток из села. Однако за небольшой период (всего несколько десятилетий) новые городские жители не успели адаптировать к новым городским реалиям, полностью вписаться в социокультурное пространство города. Но если для восточнославянских народов, проживающих на территории Южной Сибири, адаптация проходила спокойнее, то для тюркоязычных народов она сопровождалась необходимостью преодоления дополнительных барьеров, прежде всего, языкового.

В результате уровень урбанизации коренного городского населения в национальных республиках Южной Сибири сегодня сравнительно не высок. В Хакасии, например, согласно Всероссийской переписи 2010 года лишь чуть больше 38% хакасов проживало в

городских поселениях республики, в Горном Алтае всего около четверти алтайцев являются городскими жителями.

В статье будет показана роль этнического фактора (различия между группами городского населения в языке, материальной и духовной культуре, быте, привычках и навыках) как ключевого для адаптации к новому месту жительства и новым занятиям.

**КЫРГЫЗ ӨКМӨТҮНҮН КӨЧМӨН ЖАНА ЖАРЫМ КӨЧМӨН ЧАБАЛАРДЫ
ОТУРУКТАШТЫРУУ САЯСАТЫ
(XX-кылымдын 20-30-жылдары)**

Осмонов Самарбек Жумабекович

т.и.к., доцент

Ош Гуманитардык-Педагогикалык Институту

osmonovs@bk.ru

АННОТАЦИЯ

Кыргыз АССРы түзүлгөндөн кийин, өз алдынча аткаруу бийлиги – өкмөт - Эл Комиссарлар Кеңеши түзүлөт. Кыргыз АССРынын ЭККсынын ыйгарым укуктары 1929-ж. 30-апрелинде Кыргыз АССРынын Советтеринин II курултайында кабыл алынган Кыргызстандын биринчи Конституциясынын V главасында бекитилген. Конституция кабыл алынганга чейин республиканын Эл Комиссарлар Кеңеши, Борбордук аткаруу комитети сыяктуу эле өзүнүн ишмердүүлүгүн убактылуу кабыл алынган «Кыргыз автономиялык советтик социалисттик республикасынын мамлекеттик түзүлүшү жөнүндөгү Жобонун» [1] негизинде алып барган.

Эл Комиссарлар Кеңеши республиканын Борбордук аткаруу комитети тарабынан түзүлгөн жана анын курамына - төрага, анын эки орун басары, эл комиссарлары кирген. Эл комиссарлар кеңешинин төрагасынын орун басарлары республиканын Эл комиссариаттарынын бирөөсүн башкарган. Андан сырткары Эл комиссарлар кеңешинин курамына кеңеш берүүчү добуш менен Мамлекеттик пландоо комиссиясынын төрагасы, ЭККнын иш башкаруучусу, Кыргыз АССРы боюнча ОГПУнун өкүлү, ал эми, чечүүчү добуш менен жалпы союздук наркоматтардын уполномочыннайлары жана өкүлдөрү кирген.

Негизги сөздөр: АССР, Эл Комиссарлар Кеңеши, БАК, РСФСР.

САКРАЛЬНАЯ ФИГУРА ВЕРХОВНОГО БОГА В РЕЛИГИОЗНО-МИФОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ ТЮРКСКИХ ЭТНОСОВ ВОЛГО-УРАЛЬЯ

Димитрий Егоров

кандидат исторических наук

Бюджетное научное учреждение Чувашской Республики
«Чувашский государственный институт гуманитарных наук»

egorov2202@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Традиционная культура тюркских этносов Волго-Уралья (чувашей, татар и башкир) была пронизана культом верховного бога, который являлся главным и всемогущим существом, мироправителем, творцом, распорядителем судеб, подателем благ. В чувашских вербальных текстах он фигурирует как Турă (ÇÛлти Турă, Аслă Турă, Мăн Турă), татарских – Тэнре (Ходай, Тенгере у кряшен), башкирских – Тэнре (Кук, Хозай, Самрау как божество неба и птиц). Этимология теонима восходит к верховному богу неба Тенгри, что в тюркско-монгольских языках означает «небо». Татары и башкиры также употребляли персидский термин Ходай / Кодай в значении «бог, господь».

Табуизация и эвфемизация названия верховного бога ярко прослеживаются в образе божества грома. Во время грозы всевышний бог-громовержец назывался Аслати у чувашей, Алла бабай у татар-мусульман, Тэнре бабай у татар-кряшен, Кук батшаһы и Йәшен тэнреһе у башкир. По религиозно-мифологическим представлениям указанных народов, гром и молния происходили по воле верховного бога, который разъезжал на своей колеснице, создавая шум и грохот, и преследовал черта, направляя на него огненные стрелы или камни.

После христианизации культ божеств грома слился с культом христианского бога Ильи-пророка. В течение многих веков, вплоть до начала XX в., под воздействием архаических и мировых религий, государственно-политического строя, социально-экономических отношений, этнокультурных контактов и завоеваний глава пантеона подвергался различного рода трансформациям. Верховный бог постепенно приобрел антропоморфные черты.

Наиболее распространенный образ всевышнего среди тюркских народов Волго-Уралья – это седоволосый старик с посохом в руке. Его персонификация привела к тому, что люди стали приписывать ему человеческие свойства, разум, чувства и репродуктивную функцию.

Согласно мифологическим воззрениям тюрков, в подчинении всевышнего находилось множество божеств и духов, выполнявших божьи поручения и присущие им функции. Богу-демиургу обычно противостоял владыка злых сил и подземного царства Шуйттан / Шайтан, стремившийся испортить все его творения.

Верховному богу, от милости которого зависели жизнь и процветание народов, посвящалось множество сакральных ритуалов: общественных жертвоприношений и семейных обрядов. Ему приносили жертвы животного и растительного происхождения. Практически все молитвы начинались с обращения к всевышнему. В них люди просили здоровья, благополучия, долголетия, удачи в делах, многодетности, богатого урожая,

приплода скота, защиты семьи от несчастий и стихийных бедствий, болезней, злых сил, преступлений, врагов и др. Народные знахари, обладавшие талантом исцеления при помощи заговорной магии, порой упоминали всевышнего в ходе своих заклинаний.

Сакральный образ верховного бога выражается и в обращении к нему как к справедливому судье. В доказательство правоты своих слов и во избежание наказания за совершенное правонарушение подозреваемые давали клятву именем всевышнего. Ложное произнесение его имени приводило, в понимании верующих, к страшному возмездию – неминуемой смерти, усыханию рук клятвopреступника и членов его семьи, личным и общественным бедствиям. Глава пантеона сурово наказывал людей за нарушения обычаев, традиционных запретов, которые воспринимались населением не только как вызов божествам и духам, но и обществу, в силу причинения морального и материального ущерба.

Весьма эффективным наказанием обидчика после ссор и ругани являлось проклятие человека с призывом справедливого божьего возмездия. После христианизации и исламизации традиционные теонимы тюркских этносов региона трансформировались в Бога у православных и Аллаха (Алла) у мусульман и стали использоваться в официальных религиозных текстах. В позднейших мифах стала прослеживаться контаминация традиционных черт верховного бога с христианскими и мусульманскими образами. Вместе с тем всевышний небесный бог не искоренялся из сознания чувашей, татар и башкир в полном объеме, а приобретал новые мифические черты и функции.

Таким образом, верховный бог являлся главным объектом поклонения, квинтэссенцией религиозных верований тюркских народов Волго-Уралья. Сформированная на протяжении веков система религиозного культа свидетельствует о сакральности и всеобъемлющей значимости образа. Ритуально-магические церемонии проведения молений и жертвоприношений позволяли установить диалог со всевышним, ходатайствовать перед ним и получить насущные блага.

**Ч. АЙТМАТОВ ЫЙМАНДУУЛУКТУ, АДАМКЕРЧИЛИКТИ
ПРОГРЕССИВДҮҮ ИДЕЯ КАТАРЫ СҮРӨТТӨӨ БОЮНЧА ЧЕБЕР УСТА
ЭКЕНДИГИ НЕМИС ОКУМУШТУУЛАРЫНЫН КӨЗ КАРАШЫНДА**

Сатаева Гулмира Сейтмуратовна

Филология илимдеринин кандидаты, доцент

Талас мамлекеттик университети

gulmira.sataeva@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Бул макалада Чынгыз Айтматов адабий чыгармаларында адамгерчиликти, эркиндикти, адам баласына көрсөтүүчү урмат-сыйды жана адам баласына тиешелүү бийик сапаттарды, башкача айтканда, ыймандуулукту прогрессивдүү идея катары сүрөттөө боюнча чебер уста экендиги немис окумуштуусу И. Гучкенин «Айтматовдун чыгармаларында адамзат көйгөйү, жомоктор жана мифтер» аттуу китебинин «Die Sittlichkeit der Literatur» – «Адабияттагы ыймандуулук» деп аталган III главасынан көрө алабыз. Бул эмгекте адамгерчилик, ыймандуулук маселелери жазуучунун дээрлик бардык чыгармаларында көркөм чечилгендиги белгиленет. Германияда Чынгыз Айтматовдун чыгармаларына арналган сын макалаларда эң көп Айтматовдун каармандары тууралуу олуттуу ойлор айтылат. Немис окумуштуулары ушул өзгөчөлүктү туура баамдап, көрсөтө алышкан десек эч жаңылышпайбыз.

Айтматов түзгөн каармандардын ар түрдүү кесиптин ээлери экендигин, ички дүйнөсүнүн байлыгын, аң-сезимдеринин жогору экендигин, алар аркылуу жаңы адамдын типтүү образы берилип жаткандыгына көңүл бөлүшөөрү И. Гучкенин «Айтматовдун чыгармаларында адамзат көйгөйү, жомоктор жана мифтер» аттуу эмгегинде, Р. Опицтин «Ч. Айтматовдун чыгармаларында биздин замандын каармандарынын берилиши» аттуу макаласында, Кристина Баше “Айтматовдун “Саманчынын жолу” чыгармасында биздин жашоо-тиричилигибиздин негизги маселелеринин түзүлүшү” деген макаласында жана Ралф Шрёдердин эмгектеринде немис окумуштууларын биринчи кезекте Чынгыз Айтматовдун жөнөкөй, карапайым каармандарынын руханий бийиктиги кызыктыраары белгиленет. И.Гучкенин: “Кыргыз жана орус салты боюнча белгилүү болгондой эле, Айтматовдун милдетин самолеттогу навигатордун милдети менен салыштырууга болот”, - деген сөзүнөн жана Чынгыз Айтматовдун чыгармалары боюнча изилдөөлөрүндө негизинен ал Чынгыз Айтматовдун чыгармаларын жогору баалаганын көрөбүз.

Германиянын сынында да, кыргыз жана совет адабиятынын сынында да, Айтматов өз чыгармаларында инсандын өз алдынчалыгын, анын кайталангыс сапатын коргоо жана ички дүйнөсүн толугураак ачып көрсөтүү менен, жалпы коомчулуктун өнүгүүсүнө камкордук көрүүгө умтулуп, адамды курчап турган жаратылыш татаал, ал эми адам дүйнөсү андан да татаал экендигин терең чагылдыруу менен чыгармалары аягында чындыкка, акыйкаттыкка, жакшылыкка үндөгөндүгү белгиленет.

Макалада Чынгыз Айтматовдун чыгармачылык ийгилигинин бирден бир сыры ал өз чыгармаларын жаратууда улуттук алкактан чыгып, жалпы адамзаттык, планетардык ой жүгүртүүнүн деңгээлине көтөрүлгөндүгүндө экендигин жазуучунун чыгармачылыгын изилдеген окумуштуулар бир ооздон белгилешет. Немис окумуштуулары да Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгындагы бул өзгөчөлүктү өз изилдөөлөрүндө башкы нерсе катары белгилешкендигин жана бул маселеге карата ар кыл ойлор айтылгандыгын көрөбүз.

Негизги сөздөр: акыйкаттык, адамгерчилик, эркиндик, прогрессивдүү идея, ыймандуулук, типтүү образ, руханий бийиктик, инсан.

БИРИН-БИРИ ТОЛУКТАГАН ТАГДЫРЛАШ КААРМАНДАР

Осекова Токтокан Качыбековна

Ош гуманитардык-педагогикалык институту Колледж
kerben1996@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Ч. Айтматовдун бийик көркөмдүктө жазылып, континенттен континентке учкул канат, ыйык сезим менен аралап, калың элдин сүйкүмдү чыгармаларына айланган эмгектерин окуп үйрөнүү ар бир кыргыз атулуунун ыйык парызы. Адамдын даана, таасын тартылган күчтүү мүнөзүн, таштан чегилгендей образын түзүү Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы асыл касиеттердин бири. «Гүлсарат» повестинде адам тагдыры менен жылкынын тагдырын катар коюп, алардын баскан кадамы, жашаган жашоосу шайкеш каармандар экендиги сүрөттөлөт. Танабай жана Гулсары повесттин борбору, кыймылдаткыч күчү, бүткүл мазмуну, адам жана жылкынын тагдыры «биринен бирине өтүп» өтмө катары берилет, көп учурларда Танабайдын өмүр баяны Гулсарынын «өмүр баяны» аркылуу сүрөттөлөт. «Өлө-сөлө» картаң аты баса албай, караңгы түндө Танабай айласы куруп жалгыз арбайып турган учурда согушка чейинки, андан кийинки жылкычы, анан чабан болуп турган күндөрүн эскерет.

Биринчи май майрамындагы маарекеге карата чоң байге коюлуп, күлүктөр чабылды, казактар да байгеге өз күлүктөрүн кошту. Сан күлүктөн үчөө озду, алдыда Боз менен Жээрде, үчүнчү болуп Гулсарат баратты, атаандашуу күчөп, Гулсарат аларды басып өтүп, алдыга озду, «көөдөнүн күч жарып, көзүнөн от жанып, Гулсары белден ылдый апайбетте жылдыз болуп, агып учту. [5] Бул жарыш Гулсарынын жарышы эмес эле, Танабайдын жарышы. Танабай да колхоз турмушун оңдоо үчүн күрөшөт, булл үчүн эч нерсесин аябайт. Анын идеалы-колхоз турмушу. Эгер кимдир бирөө анын ушул идеалына кол салса, кедерги болсо Танабай канын төгүп күрөшүүгө даяр. Танабайдын ушул касиетин дагы ачыгыраак, дагы күчтүрөөк көрсөтүү үчүн жазуучу өз орду менен Гулсарынын образын катарга коет. Жарышууда Гулсары жеңилгенин мойнуна алгысы келбеген, өжөр Боз күлүктү калтырып жеңип чыкты. Танабай да турмуштун жаңы бийиктиктерин, жаңы тоскоолдуктарын ушундай курчтук, ушундай «күлүктүк» менен жеңип алат. Мына ошондуктан Танабайды көрө албаган мансапкорлор, кошоматчылар Гулсарыдан-Танабайдан өч алышат. Ар түрдүү мансапкорлор жана булгары пальто кийген азыркынын манаптары Танабайды жазалаш үчүн адегенде Гулсарыны «жазалайт», темир кишенге салып, «аттардын түрмөсү» атканага камап коёт. Тубаса тазалык, ак ниеттүүлүк, жаңы дүйнөгө, жаңы турмушка өлгөнчө берилгендиктен Танабайды түздөн-түз кошоматчылар, мансапкорлор, эки жүздүүлөр, «эт» менен челдин арасында жүргөндөр менен келишпес күрөшкө, татаал карама-каршылыкка алып келет.

«Гүлсарат»- бул чабандын эмгеги жөнүндө гана чыгарма эмес, адамдын турмушу, жашоосу, бийик идеалы жөнүндөгү ой жүгүртүү. Танабай турмуштун даңгыр жолунан чыкпай шаан-шөкөттүү жүрүп, китептин тили менен сүйлөп, интеллектуалдуу каарман аталып олтурбады. Анын түшүнбөстүгү, аша чабуулары, жаңылыштыктарын алсак, өз агасы Кулубайды кулакка тартуусундагы алабармандыгынан көрүнөт. Каарман үчүн турмуш түнт токой, ошол түнт токойдон ар ким өз жолун табыш керек. Танабай болсо кээде чоң жолдон адашып четтеп кетип, мүдүрүлүп, жыгылып, кыйналып-кысталып, турмуштук тажрыйбага ээ болуу натыйжасында интеллектуалдуу каарманга айланды

Анын мүнөзү эмгек процессинде калыптанат. Ал эмгектен рахат алат, жалпы элдин ишине кубанат. Танабайдын образы татаал, анын мүнөзүндөгү эң жакшы касиет- барып турган адилет, чынчыл, калыс, эл камын ойлой билген камкордугу. Танабайдын образындагы өзгөчөлүктүн бири-чечкиндүүлүгү, партиянын ишине берилгендиги. Ал-партиялык жоопкерчиликти жогорку аң-сезимдүүлүк менен сезе билген, камкор, терең ойчул, адилет гуманист адам. Турмушта али да болсо жанаша жашай коюп жүргөн, ыплас, балит жорук-жоосундарга каршы күрөшүүдө ак жеринен партиядан чыгып калса да, дилинде коммунист боюнча калган. Анын партиянын ишине берилгендигин партбилетин катканынан көрүнөт. Партбилет Жайдар тигип берген булгары калтага салынып, боо тагылган калтаны Танабай ичине асынып дамаамат жылаңач колтугуна катып жүрөөр эле. Жүрөк тушун жылыткан, жан тери синген партбилетти алып чыгып, жыпжылуу боюнча Кашкатаевдин муздак жылтыр столуна койду. Партбилетти тапшырып чыкканда эң биринчи астынан тосуп, кайгысын бөлүшкөн Гүлсары болду. Турмуштун ар кандай көрүнүштөрүнө, адам тагдырына, өткөнго жана келечекке ой жүгүртө билүү-адам менен жылкынын тагдырын катар коюу менен баяндалат.

Ачкыч сөздөр: картаң, араба, жарыш, өмүр, тагдыр, жан бирге, тулпар, муңдаш.

**ЭТНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В АЛТАЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И
КУЛЬТУРЕ**

Киндикова Нина Михайловна

доктор филологических наук, профессор

Горно-Алтайский государственный университет

temene@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Этно-экологической проблеме посвящен ряд исследований, тем не менее, в алтайском литературоведении этот вопрос в философском аспекте решается впервые.

С древних пор у алтайцев существовали запреты: не нарушай покой природы, бери у природы столько сколько тебе необходимо, но в меру и т.д. Зафиксированные на камнях рунические письма свидетельствуют о философском мировосприятии древнего человека. К примеру, содержание одной из надписей звучит так: «Я окропляю землю кровью быка, для того чтобы исцелиться». В нем заложена глубокая философская мысль о взаимосвязи человека и природы. По мировидению тюрков, как известно, существует три мира: верхний, средний и нижний. Для того чтобы в среднем мире все было благополучно, люди окропляют и верхний, и нижний мир. Этот обычай сохранился до сих пор.

Алтайцы, как известно, по природе своей заядлые охотники. Не зная повадки животных, невозможно к ним прикоснуться. Однако в народе существует ряд табуированных запретов, которыми охотники придерживаются из поколения в поколение. К примеру, запрещено убивать зверей во время размножения, точнее, нельзя стрелять в матку самки, ожидающей дитя. Или нельзя играть с раненым зверем, ибо отзвуки его скажутся в судьбе человека. В народных пословицах и поговорках можно найти достаточно примеров о запретах. К примеру, одно изречение носит глубокий этнический смысл: «Не грехи ради удовольствия» - «Кинчеги бойына једер». Или: «Не навреди живому существу, так как все обернется против тебя самого». К сожалению, на практике люди допускают ошибки, которые преследуют их пожизненно. Взаимоотношения человека и природы широко представлены в фольклоре и литературе тюркских народов. В произведениях алтайских писателей Д. Каинчина, Б. Укачина, Л. Кокышева, К. Телесова и других четко нарисован образ сказочного и реального Алтая, образы зверей и людей, обитающих и живущих по настоящее время.

Сохранение его фауны и флоры в первозданном виде зависит от нас самих. Таким образом, в современной алтайской литературе широко освещаются взаимоотношения человека и природы. В произведениях алтайских писателей раскрывается философское осмысление этно-экологической проблемы, бытующей в культуре тюрков с древнейших времен. К сожалению, в настоящее время отмечается нарушение табу, завещанного нашими предками. Алтайские писатели затронули лишь отдельные проблемы этноса, экологии, этики, а на самом деле раскрывается глубокий философский аспект данного вопроса.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ АЛТАЙСКИХ ИМЕН И ФАМИЛИЙ ВО ВРЕМЕНИ

Киндикова Нина Михайловна

доктор филологических наук, профессор

Горно-Алтайский государственный университет

temene@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В древнетюркском словаре сохранены первоначальные значения слов и имен. Введение новых имен собственных из древнетюркского словаря намного обогатило бы тюркские имена и фамилии алтайцев, хакасов, тывинцев, якутов, а также башкир и татар. Мы же попытаемся раскрыть значение алтайских имен и фамилий во временной протяженности.

В начале XX века алтайские писатели узаконили родовые отличия в собственных фамилиях, для того чтобы как-то подчеркнуть свою национальность. Отсюда пошли фамилии алтайских писателей: Г.И. Чорос-Гуркин, П.А. Чагат-Строев, М.В. Мундус-Эдоков и так далее. Первое обозначало название рода, а второе - фамилию. Впоследствии некоторые фамилии образованы от названия рода по мужской линии, например, Кергилов, Телесов, Майманов, Иркитов и т.д.

Как известно, в годы советской власти люди с интересом относились к звучанию необычных слов и своих детей нарекали новыми словами: Школ, Газет, Совет, Коммунар, Выбор и т.д. Даже существовали такие всемирные имена, как Маркс, Карл, Коммунист, сохранившиеся в отчествах нового поколения. В советско-партийное время, точнее, в 50-60-е годы в ЗАГС-е существовал негласный запрет на алтайские имена, многие называли своих детей русскими именами. Существовал также перечень имен, от которого нельзя было отходить, а алтайские имена сознательно вычеркивались.

Личные имена обычно подразделяются на мужские и женские, о чем свидетельствует перечень имен, часто встречающийся на Алтае. Это в основном имена собственные, упомянутые в алтайском эпосе или художественной литературе. К сожалению, в словаре значение алтайских имен раскрыто недостаточно полно или наблюдаются искажения в русских именах. В настоящее время многие алтайские имена образованы от русских имен.

Только в XXI веке родители начали нарекать своих детей тюркскими именами. В основном, если это девочка, то нарекали названиями луговых цветов: Чейне (Марьян корень), Маралчы (Маральник), Тандалай (Эдельвейс), Буланат (Иван-чай), Чийне (Пион) и д.т. Необычным оказался для современного читателя перевод личных имен Чомур (Лилия) или Дьюмурт / Йюдро (черемуха) и т.д. Заметим, в тюрко-монгольской среде самыми распространенными являются имена Эрдине (Талисман), Чечек (Цветок), Олонхо (лотос).

В алтайских именах преобладают также названия небесных светил. Алтайские мужские имена связаны обычно с родом деятельности человека, поскольку имя отражает его характер, способности: Мал+чы (Скотовод), Ан+чы (Охотник), Ат+кыр (Стрелок), Мерген (Меткий) и т.д. Ведь имя дается человеку не просто так, а со смыслом, со значением, с учетом в перспективе его деятельности, одним словом, со всей жизненной ответственностью. Современные алтайские имена звучат необычно, красиво, загадочно:

Байрам (праздник), Дьиргал (радость), Урмат(счастье), Аамат (Мечта) или Капшагай (керамика), Кажагай (фаянс), Шадин/м (форфор), Диламаш (Каури). Одни слова потеряли свое первоначальное значение, другие редко использовались в именах, быту. Однако эти имена собственные четко прослеживаются в алтайском фольклоре и литературе. Некоторые слова завуалированы так, что за словом скрыты табуированные слова, например, Сакыл (белка), Араты (лиса), Майчик (заяц). Попробуй угадать, что за значение спрятано в слове, каков его смысл? Другие отражают обычаи и традиции алтайцев. По алтайскому мировоззрению, человек должен прожить 72 года. Если он живет дольше этого срока, то, говорят, что он проживает годы рано ушедших из жизни своих родных или родственников. Если родители ушли в 72 года, то они, по понятиям алтайцев, на том свете продлевают жизнь, точнее, охраняют судьбу своих детей. Неслучайно, существуют целые понятия философского значения: 50 лет обозначают словом «белек» (подарок судьбы), 60 лет соответствует слову «укаалу» (время мудрствования), 70 лет называется понятием «бичелен» (время записи). Точнее, в нижнем мире злые духи уже подсчитывают, забирать его душу или повременить. Вот почему алтайцы не отмечают свое 70-летие, а ждут последующие круглые даты: 75-летие или 80-летие, удачно перевалив 72 года по тюркскому летоисчислению. Отсюда пошли и фамилии Белековы, Ухановы, Пичеленовы.

Таким образом, тюркские имена собственные и фамилии менялись во времени, оставляя свои следы в рунических надписях, названиях гор, населенных пунктах, городов, географических точках, одновременно меняя смысловое значение или перенимая имя от народа к народу, нередко в искаженном виде. Тем не менее, расшифровка их смысла приводит к новым научным открытиям и оживлению некоторых имен собственных в тюркских именах и фамилиях.

КЫРГЫЗСТАН: ИСТОРИЯ КОЛОНИЗАЦИИ КРАЯ УКРАИНЦАМИ

Шульга Евгений Павлович

кандидат исторических наук

Сургутский государственный педагогический университет

luchs77@yandex.ru

АННОТАЦИЯ

Динамика численности различных групп населения, расселение, миграция отдельных групп в районы, отличающиеся от прежних по своим природным условиям, перемещения в инонациональную среду, увеличение или уменьшение контактной зоны национальностей, степень этнической мозаичности населения - все это воздействует на итоги и на сам ход социально-этнических процессов и исторических процессов, тем более важно рассматривать этот вопрос в контексте различных национальностей.

Как известно, первые переселенцы появились в Кыргызстане во второй половине XIX в. Первым украинцем на территории Кыргызстана стал А.М. Яновский, состоявший в составе экспедиции (1856-1857) П. П. Семенова Тян-Шанского. По инициативе военного губернатора Г. А. Колпаковского, отмечающего очевидные преимущества крестьянской колонизации и отсутствие «надобности в заселении казачьими поселениями», с 1868 года в регионе расширяются масштабы крестьянского переселения. Этому способствовали также «Положения об устройстве в Семиреченской области сельских поселений», которыми устанавливалось общинное землепользование, определялся душевой надел в размере 30 десятин. Данное положение и явилось юридическим толчком к массовому переселению. Естественно, движущей силой переселенцев явилось их обезземеливание после реформы 1861 г.

Переселенцы эти были в основном представителями центральных черноземных районов (Воронеж, Саратов и др.). По исследованиям Бекмахановой Н. Е., в Семиреченской и Сырдарьинской областях переселенцев насчитывалось 25,3 тыс. человек, причем в её книге переселенцы в этих областях отнесены к русским, но на страницах этой же книги автор говорит о том, что в числе переселенцев были и украинцы. В настоящий момент четко разграничить всех переселенцев на русских и украинцев до 1897 г. невозможно. Отметим только, что переселенцы не играли заметной роли в изменении этнографической карты до 90-х гг. XIX в. В период с 70-х до 90-х гг. XIX в. места выхода остаются в основном прежними, а удельный вес украинцев увеличивается.

Ситуация принципиально меняется в связи с Всероссийской переписью 1897 г. Именно к этому времени относят и возникновение так называемых «русских» городов с преобладанием в них русскоязычного населения. По данным переписи, (Кронгард Г.К., Бекмаханова Н. Е., Мамбетова Б.) довольно четко разграничены русские и украинцы, удельный вес которых в Кыргызстане составил 1,5%. В конце XIX в. места выхода переселенцев смещаются на Юго-запад, в исконно украинские территории, и выглядят следующим образом: Пенза-Брянск- Киев- Донецк-Астрахань.

До Столыпинской аграрной реформы основные районы выхода не изменились с 90-х гг. XIX в. и составляли (по материалам Пишпекского уезда в 1904 г.) следующие области: Воронежская область - 29%, Харьковская -10,8%, Полтавская - 13%, причем появляются переселенцы из Казахстана - 33% и северных областей Семиреченской области (тот же

Казахстан) - 13%. Здесь следует отметить, что в Казахстан, Акмолинскую и Семиреченскую области эти переселенцы прибыли из района, очерченного выше, и по национальному составу не отличались от переселенцев 90-х гг. XIX в.

После Столыпинской аграрной реформы ситуация не изменилась, но места выхода смещаются еще более на Юг и Запад и еще глубже вклиниваются в украинские земли. Из общего переселенческого потока воронежцы составляли 28%, харьковчане - 16%, астраханцы - 6%, екатеринославцы - 6,9%, ставропольцы - 25,7%, переселенцы из области Войска Донского - 13,9%. Район выхода в 1905-1914 гг. имеет следующие очертения Саратов - Гомель - Киев - Запорожье - Краснодар - Астрахань. Переселенцы, осевшие в Кыргызстане, в большинстве своем являлись выходцами из Воронежской области. Процентное соотношение переселенцев из Воронежской области никогда не опускалось ниже 20 - 33%.

Применяя различные методики расчёта, мы можем приблизительно говорить, что украинцев в Кыргызстане за период с 1860 по 1897 г. прибыло около 8000 чел., а 4000 человек украинцев уже родились в Кыргызстане. Большой естественный прирост характеризуется относительно благоприятными условиями водворения, традицией, а также молодым возрастом переселенцев, ранним вступлением в брак и т.д. Вследствие этого за тридцатилетний период численность украинцев возросла на 1/2.

В 1917 году в Кыргызстане насчитывалось 47,4 тыс. украинцев. За 35 лет XIX века в Кыргызстан прибыло 8000 человек, за 16 лет XX века 29000 человек. Средняя интенсивность в год составила: в XIX в. (с 60-х гг. по 1900)- 228 человек, в XX в. (с 1900 г. по 1917 г.)- 1812 человек.

Процессы дореволюционной колонизации Кыргызстана украинцами, теснейшим образом связаны с интенсивностью происходивших в Российской империи этносоциальных процессов, изменениями в социально-культурном облике всех народов империи. Что в свою очередь повлияло на этническую мозаичность дореволюционного Кыргызстана и на последующие события связанные и с восстанием 1916г. и с революцией 1917г.

Ключевые слова: украинская колонизация, дореволюционный Кыргызстан, «места выхода», естественный, механический прирост, миграционная интенсивность.

**ПЕРЕВОДЫ ТВОРЧЕСТВА ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА НА ТАТАРСКИЙ
ЯЗЫК**

Сайфулина Флера Сагитовна

доктор филологических наук, профессор

Казанский (Приволжский) федеральный университет

fsaifulina@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Чингиз Айтматов один из популярнейших советских писателей 1970-80-х годов, относившихся к когорте известных национальных писателей, снискавших любовь и почитание читателей уже при жизни, творчество которого более раскрывается в контексте литературного развития многонациональной литературы советского периода. Он относится к тому поколению литераторов, определяющих целую эпоху в истории, как национальной, так и российской и мировой литературы, в творчестве которых мудрость философии Востока, сочетается с лучшими традициями европейской литературы, скрещиваются фундаментальные эстетические основы культур Европы и Азии.

Во II-м Конгрессе литературных журналов тюркоязычных народов ТЮРКСОЙ (2008г.) Генеральный директор Д. Касеинов в своем выступлении озвучил наболевший и актуальный в последние десятилетия для деятелей культуры тюркоязычных стран вопрос взаимосвязи тюркских литератур, который утрачен в постсоветском пространстве. В последнее десятилетие на научных форумах часто поднимается вопрос о создании общего тюркского языка или же о достойных переводах произведений тюркоязычных авторов на другие родственные языки.

В этом плане перевод произведений Чингиза Айтматова на более чем 170 языков мира, в т.ч. тюркские, является хорошим примером переводческой деятельности во второй половине XX столетия. В этот период многие известные произведения национальных и русских авторов активно переводились на татарский язык. В первую очередь это относится к творчеству Чингиза Айтматова. По признанию самого писателя при встрече с первым Президентом Татарстана М. Шаймиевым (21 февраля 2006г.), к Казани он питает «очень глубокие родственные чувства магического свойства», поскольку его предки по материнской линии были родом из Татарстана. Он также отметил огромную роль татарской интеллигенции и представителей мусульманского духовенства в формировании национальных культур Средней Азии, в том числе и киргизской.

Первым на татарский язык была переведена произведение «Джамиля» (1958), принесшее Ч. Айтматову мировую известность (пер. М.Усманова). Позже почти все остальные произведения, такие как «Тополек мой в красной косынке» (1964) (пер. Х.Сарьяна, Театральная постановка в Татарском государственном академическом театре имени Галиасгара Камала была удостоена высшей государственной премии Республики Татарстан имени Г. Тукая) «Первый учитель» (1962), «Материнское поле» (1965), «Прощай, Гульсары» (пер. Я.Халитов), которые также были переведены и нашли татароязычного читателя. Романы, написанные Ч. Айтматовым, такие как «И дольше века длится день» («Буранный полустанок», 1980), «Плаха», впоследствии также были переведены на татарский язык известным литературоведом Р. Ширияздановым.

Творчество Чингиза Айтматова созвучно с творчеством известных татарских писателей того периода, таких как, Амирхан Еники, Аяз Гилязов, Мухаммад Магдиев и др., творчество которых объединяет глубокая мудрость, реалистичность изображения, которая пленяет и очаровывает каждого, кто к ней прикасается и в настоящее время. Восточная образность и глубокая, емкая мысль, присущи произведениям каждого из них. Стремление сохранить национальную идентичность, создать национальный образ жизни в своих произведениях, поднять актуальные проблемы сохранения культурных ценностей родного народа, несмотря на советские реалии жизни, делают произведения данных авторов актуальными и современными во все времена. Их творчество определяло целую эпоху в истории национальной литературы, оно достойно и в рамках мировой литературы.

**TÜRK DÜNYASI YAZARI CENGİZ AYTMATOV'UN
ESERLERİNE YANSIYAN ÇEVRECİLİK VE ÇEVRE KORUMA FİKİRLERİ**

Dr. Öğr. Üyesi Ayvaz MORKOÇ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

ayvazmorkoc@gmail.com

ÖZET

Türk Dünyasının en önemli yazarlarından olan Cengiz Aytmatov, çevreci kimliği ve çevre duyarlılığı ile tanınmaktadır. Tabiata değer veren, doğal dengesinin korunmasını ısrarla vurgulayan yazar, tabiatı oluşturan unsurların uyumuna özen gösterilmesini istemiştir. Tabiatın temel unsurlarından olan insan, hayvan ve bitkileri değer bakımından birbirinden üstün görmemiş, her birinin bütünü oluşturan ayrılmaz parçalar olduğunu söylemiştir. İncelediğimiz eserlerde Aytmatov'un tabiattaki bütün varlıklara eşit mesafede durduğunu ve hayat haklarını savunduğunu gördük.

Küreselleşme ile birlikte doğal kaynakların azalması, yüksek nüfus artışı, hayvan ve bitki türlerinin yok olmaya başlaması ve küresel ısınma, 20. yüzyılın sonlarından itibaren ciddi çevre sorunları olarak insanoğlunun karşısına çıkmıştır. Bu sorunların giderilmesi yolundaki çabaların sonucu olarak ortaya çıkan "çevreci eleştiri" (ecocriticism), edebiyat eserleriyle doğal çevre arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. 1960'lı yıllardan itibaren adeta çığ gibi büyüyen çevre sorunları hayatımızı olumsuz yönde etkilemiştir.

Veterinerlik Fakültesi mezunu olan ve çevreci yaklaşımlarıyla tanınan Aytmatov, ülkesinin tabiatından, toprağından, bitki ve hayvan coğrafyasından kopmamıştır. Yaşadığı çevre ve aldığı eğitim gereği hem evcil, hem de vahşi hayvanları yakından tanımaktadır. Yazar, düşüncesizce hareketlerde bulunan kimi insanların tabiatın düzenini sarsmaya ve yok etmeye çalıştığını belirtir. Bu yaklaşımın insanlığın geleceği için büyük tehlike olduğunu söyler.

Bu çalışmamızda Cengiz Aytmatov'un roman ve hikayeleri dikkatli gözle incelenmiş, eserler çevrecilik ve çevre felaketi yönünden değerlendirilmiştir. Her bir esere yansıyan çevrecilik fikirleri tek tek belirlenmiştir.

Kanaatimizce dünya edebiyatçıları arasında hayvanları eser kahramanı ve başkişisi olarak karakterize eden edebiyatçıların en başında Cengiz Aytmatov gelmektedir. O çok sayıdaki edebiyatçıdan farklı olarak, eser karakterleri arasında yer alan hayvanların zihnini anlamaya ve eserlerine yansıtmaya çalışmıştır.

İncelememiz aracılığıyla Aytmatov'un çevre sorunlarına karşı yüksek duyarlılık gösterdiğini açıkça tespit ettik. O, eserlerinde tabiatın kendinden var olan iç düzeninin ve dengesinin insan tarafından bozulmasının felakete yol açacağını iddia etmektedir. Entellektüel birikimi ve şahsi tecrübeleriyle oluşturduğu çevrecilik fikirleri yönünden diğer edebiyatçılardan ayrılan Aytmatov, hayvan haklarının ihlalinin, insanın tabiata hakim olma ihtirasını büyük tehlike olarak nitelendirmektedir. Yazar, çok sayıdaki eserinde tabiatı öne çıkarmış, tabiatın unsurları arasındaki uyuma dikkat çekmiştir. Ona göre bu uyumu bozan yegâne varlık, insanoğludur. Ne yazık ki bu tehlikeli uygulamanın bedelini tabiattaki canlı ve cansız tüm varlıklar ağır biçimde ödemektedir.

Netice olarak dünya edebiyatında çevreci fikirlerin henüz fazlaca ele alınmadığı bir dönemde Aytmatov'un edebi eserlerinde çevreci kaygıları ve çevreyi koruma fikirlerini ustaca dile getirdiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk dünyası, Çağdaş Kırgız edebiyatı, Cengiz Aytmatov, çevrecilik, çevre felaketi

KIRGIZCADAKİ HALK HEKİMLERİYLE İLGİLİ BAZI TERİMLER

Dr. Öğr. Üyesi Nurgül MOLDALİEVA

Ardahan Üniversitesi
nurgulmoldalieva@gmail.com

ÖZET

XX. yüzyılın başlarına kadar yarı göçebelik hayat tarzlarını devam ettiren Kırgızlar, kendi geleneksel inançlarına göre sağlığı Tanrı'nın verdiği bir lütuf, hastalığı ise Tanrı'nın bir cezası olarak kabul etmişlerdir. Kırgızlar birçok bedensel hastalığı tespit etmiş olmanın yanında kimi hastalıkların bazı kötü ruhlar tarafından ya da atalar ruhunun küstürülmesinden veya bazı insanlarda bulunan olumsuz enerjiden dolayı meydana geldiğine inanmışlardır. Bu inançları doğrultusunda insan ve diğer canlı varlıklarda görülen hastalıklara karşı çeşitli tedavi yöntemleri geliştirmişlerdir. Kırgızlar, hastalıkları genel olarak *ten oorular* (beden hastalıkları) ve *can oorular* veya *canduu oorular* (ruhsal, psikolojik hastalıklar) şeklinde iki gruba ayırmıştır. İnsan ve hayvan organizmasında meydana gelen diğer tüm hastalıklara da *ten ooruular* denilmiştir. Bu hastalıkları genellikle *tabıp*, *darıger*, *tamırçı*, *uçukçu*, *kançı*, *sınıkçı*, *basmaçı* ve *tañgiç* gibi halk hekimleri şifalı bitkiler, mineral maddeler, bazı hayvanların derisi, eti ve iç organlarından elde edilen ilaçlarla tedavi etmişlerdir. *Can oorular* grubuna genellikle ruh ve sinir hastalıkları, her türlü psikolojik rahatsızlıklar, kısırlık, nazar (göz) değmesi, bazı hayvan hastalıkları, birisinin büyü veya hilesine ya da bedduasına maruz kalmaktan dolayı meydana gelen rahatsızlıklar girmiştir. Bu tür hastalıklar genellikle *bakşı*, *bübü*, *darımçı*, *emçi-domçu*, *demkeş*, *dubakan* ve *tükürçü* 'ler tarafından çeşitli büyü yöntemleriyle tedavi edilmiştir. Bugüne kadar yapılan dilsel ve kültürel araştırmalara bakıldığında, yukarıdaki Kırgız halk hekimleri tarafından sınıflandırılan hastalık türlerinden *can oorular* grubuyla ilgili terimler daha çok ele alınmıştır. Bunun sebebini, bu hastalıkların gizemli özelliklerine ve bu hastalığa yakalanan insanı iyileştirmek için günümüze kadar halk hekimlerince geliştirilen tedavi yöntemlerinin Şamanlıkla ilişkili olmasına bağlamak mümkündür. Ancak *ten oorular* grubuyla ilgili terimler üzerinde yapılan çalışmalar henüz istenilen seviyeye ulaşmış değildir. Bunun sebebi ise, muhtemelen *ten oorular* ile ilgili kelimelerin yapısının (kökeni itibarıyla) oldukça açık olması düşüncesiyle ilişkilidir. Halbuki, hem hastalık adları, hem de hastalığı iyileştiren hekime verilen adların oluşum kaynağı çeşitlidir ve henüz tam olarak açıklığa kavuşturulmamıştır. Ayrıca, bu adlar üzerinden geçmişteki halk hekimlerinin kullandıkları tedavi yöntemleri ve görevlerinin aydınlatılması da Türk kültür tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bildirimizde işte bu boşluğun giderilmesine katkıda bulunmak amacıyla Kırgızcadaki *ten ooruları* tedavi eden halk hekimleriyle ilgili terimler olan *tamırçı*, *tañgiç*, *kançı*, *sınıkçı*, *basmaçı*, *tükürçü* ve gibi kelimeler hem leksik-semantik açıdan artzamanlı ve eşzamanlı karşılaştırmalı yöntemlerle ele alınmış ve hem de kültürel yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kırgızca*, *halk hekimi*, *tabiplik*.

KIRGIZ KÜLTÜRÜNDE “TUŞOO KESÜÜ/TUŞOO KIRKUU” GELENEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Neşide YILDIRIM

Sakarya Üniversitesi

nyildirim@sakarya.edu.tr

ÖZET

Kişiler, davranış kalıplarını, tekniklerini, tutum ve fikirlerini ve kendi değer sistemlerini birçok kaynaktan kazanırlar. Çocuk bir aile içinde doğar ve aileyi çevrelemiş olan örf, âdet ve geleneklerin etkisi altında büyür, gelişir. Aile de bu kaynaklardan birisi ve ilkidir. Aile, çocuğun en erken, belki en önemli ve biçimlenme yıllarında başlı başına bir kontrol vazifesine sahiptir.

Sosyal ve antropolojik olarak çocuğun dünyaya geldiği günden itibaren doğup büyümesiyle bağlantılı gerçekleştirilen gelenek ve göreneklerden bazıları isim koyma, beşiğe yatırma, ilk tırnak ve saç kesme, ilk diş çıkarma (diş hediği/diriti), altı aylık kınası, ilk konuşma, ilk yürüme (adım çöreği), ata bindirme, sünnet düğünü vb. dir.

Yürüme yaşına gelen bütün çocuklara Japonlarda “Naki Sumo”, Kırgızlarda “Tuşoo Kesüü”, Kazaklarda “Tusav Kesme” adı verilen ritüeller; Türkiye’de ise bu ritüellere benzer nitelikte, bazı yörelerde “Köstek Kesme”, “Köstek Kırma”, “Duşak/Duşsak Kesme” adı verilen, daha çok yürümesi geciken ya da düzgün yürüyemeyen çocuklara yönelik uygulanan törenler vardır.

Kırgızların geçmişten günümüze yaşattığı geleneklerden biri, doğum sonrası uygulamalar içerisinde yer alan, çocuğun ilk adım atmasıyla bağlantılı kutlanılan “Tuşoo Kesüü” uygulaması veya toyudur. Tuşoo Kesüü toyu, nişan yapan gençlerin yüzük törenlerine benzer nitelikte bir eğlenceyle veya aile içerisindeki bir törenle; bir veya bir buçuk yaşlarında yürümeye başlayan çocukların bacaklarına bağlanan beyaz ve siyah renkli örülmüş ipin kesilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Geleneklerine çok sıkı bağlı olan Kırgızlarda bu toy “olmazsa olmaz” uygulamalarındandır. Bu toy yapılıncaya çocuğun mutlu, başarılı olması, hayatta atacağı adımların, ilk attığı adım gibi emin olmasına inanılır. Toy esnasında çocuğun ailesine ve toplumuna karşı hayırlı ve yararlı olması gibi dilekler ve temenniler söylenir. Tuşoo kesüü toyu yapılmadığı takdirde, çocuğun ileriki hayatında olumsuzluklar ile karşılaşacağına, engellemelere maruz kalacağına ve iş beceremeyen, uyuşuk bir insan olacağına inanılır. Bu sebeple Kırgız aileler her çocuk için bu toyu düzenlerler.

Çalışmada Kırgız halkının geçmişten günümüze uyguladığı geleneksel “Tuşoo Kesüü” toyu ele alınacak; aynı zamanda bu uygulamanın Türk Dünyası’ndaki ve Türkiye’deki yansımalarına, değinilecek, benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışma, yazılı kaynakların taranması ve Kırgızistan/Bişkek’te davetlisi olduğum bir tuşoo toyundan katılımcı gözlem yoluyla elde ettiğim gözlemlere dayalı verilerle tamamlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Çocuk, Tuşoo Kesüü, Toy, Gelenek, Kültür.

HASAN KAYGI'NIN ŞİİRLERİNDE KAYGI VE UMUT: VAROLUŞÇU BİR YAKLAŞIM

Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

Vefatasdelen1@gmail.com

ÖZET

“Koyun meler kuzu meler sular hendeğine dolar / Ağlayanlar bir gün güler gamlanma gönül gamlanma” diyerek okuyucu ve dinleyici üzerinde güçlü bir terapi uygulayan, bu şekilde düşünme, algılama ve hissetme melekelerini yeniden yapılandıran Anadolu halk şiir ve bilgelik geleneğinin büyük şairi Karacaoğlan’la benzer şekilde, kaygı merkezinde durarak insanları umuda çağırarak, Orta Asya Türk halkları, özellikle de Kırgız, Kazak ve Özbekler arasında şiirleri ezberden söylenen bir halk şairi ve bilgisi vardır: Hasan Kaygı. Tıpkı Dede Korkut, Nasreddin Hoca, Yunus Emre gibi, onun da farklı bölge ve toplumlar tarafından benimsenme ve kendilerine mal edilme durumu söz konusudur. O, bu ihtilafı görmüşçesine, birleyici ve bütünleyici bir perspektiften, belirli bir bölgenin, belirli bir toplumun sınırı çerçevesinde, ama kendi toplum ve coğrafyasının sorunlarını, giderek insanlığın kaygı ve umutlarıyla birleştirerek evrensel bir duyarlık içinde dile getirebilen bir yaklaşım ve dil ortaya koymuştur. Zira onun kaygısı, sadece kendine dönük, sadece içinde yaşayan topluma dönük bir kaygı değil, her bir kişinin bizzat kendinde gördüğü ve kendinde bulduğu bir kaygıdır. Bu nedenle evrensel bir vicdan ve duyarlığın eseridir.

Hasan kaygı, şiirlerini yalnızca söylemiştir, onları yazıya geçirmemiş, kendisinden sonraki kuşaklar da aynı şekilde yazıya geçirmemişlerdir. O, şiirlerini Orta Asya Türk halklarının güçlü sözlü geleneğine/hafızasına emanet etmiştir. Sözelimi Kırgız hafızası onun şiirlerini, 15. Yüzyıldan günümüze kadar korumuş, her Kırgız genci bugün onun şiirlerini ezberden okumakta ve ismi geçtiği zaman derin bir saygı ve muhabbet duymaktadır.

Hasan Kaygı’ya, şiirlerinde kaygı olduğu için “kaygı” sıfatı verilmiştir. Kendisinden yaklaşık 100-150 yıl önce yaşayan Yunus Emre de, “ölüm ve yıkım” gibi varoluşun sınır durumları karşısında “kaygı” kavramını şiirine işlemiş; insanın “kaygılı” bir varlık olduğunu gerçeğini derinden hissederek, bu kaygıyı çözecek “varlık” ve “sonsuzluk” vurgusunu öne çıkaran şiirler söylemiştir. Tabii, yalnız bu iki halk şair ve bilgesinde görülmez kaygı: İnsanın zayıf varoluşu, ölümlü ve gidimli dünyada sürekli kaygı ile birlikte olmuş, hatta insan adının ve özünün “kaygı”dan geldiği bile iddia edilmiştir. Bu bağlamda insanın yeryüzündeki sallantılı, acılı, zayıf ve köksüz varoluşunu ifade etmek için kaygı, özellikle mitolojik, edebi ve dini metinlerde çok geçmiştir. Geçen yüzyılla birlikte, kendisinden çok söz ettiren, sadece psikolojide değil değil, felsefi anlamda da ele alınan existential bir tema olan kaygı, insanın yeryüzünde bulunuş tarzına göndermede bulunan, bir varoluş tarzını açıklamaya çalışan önemli bir kavramdır.

Dahası kaygı, bir kavram olmanın da ötesine de geçerek bir insan felsefesine de dönüşür. İnsanın yeryüzündeki durumunu anlamaya dönüşür. Bakıldığında çağdaş felsefenin önemli filozoflarından Kierkegaard ve Heidegger gibi filozoflarda da, insanın yeryüzündeki varoluşunu

anlama çabası etrafında güçlü bir kaygı felsefesinin ortaya çıktığı görülebilir. Kaygı kavramına, existential bağlamda felsefi ve psikolojik derinliğini kazandıran bu filozoflar, onu basit bir ruh hali olmanın dışına çıkararak yeryüzündeki insan varoluşunu tanımlayan temel bir varoluş durumu olarak görmüşlerdir. Tabi, şunu da söylemek gerekir: Kaygıyı dile getiren, insanı kaygının bir enstrümanı olarak gören her filozof, beraberinde umudu da, umudun olanağını da araştırmıştır. Bu makalede Hasan Kaygı'nın şiirlerinde ortaya çıkan kaygı ve umut durumu, "felsefi-existentialist" bir perspektiften ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Sözlü gelenek, Hasan Kaygı, varoluşçu perspektif, kaygı, umut.

KIZGIZCADAKİ AŞK OYUNLARIYLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

Dr. Öğr. Üyesi Mayrambek OROZOBAYEV

Ardahan Üniversitesi

ÖZET

Aşık kemiğinin Türk kültürü tarihinde hem oyun aleti, hem fal zarı, hem süsleme, tedavi, işaret, marka, ağırlık malzemesi ve mezar armağanı olarak önemli bir yeri vardır. Özellikle başlıca uğraşları hayvancılık ve avcılık olan bazı konargöçer Türk boylarında bu kemik adeta bir milli değer seviyesine ulaşmıştır. Aşık kemiğinin bu seviyeye ulaştığı, çok rağbet gördüğü toplumlardan biri de Kırgızlardır. Kırgız kültüründe aşık kemiği, asırlardır vazgeçilmez bir oyun aleti olmasının yanı sıra "eve bereket, zenginlik getiren", "evi her türlü kötülüklerden koruyan", "evde çocukların çoğalmasını isteyen", "geleceği öngören", "yanında taşıdığı kişiye uğur getiren" vb. özelliklere sahip önemli bir değerdir. Onun bu "işlevi" doğal olarak dile de yansımıştır. Günümüz Kırgızcasının sözvarlığında aşık kemiğiyle ilgili yüzlerce kelime mevcuttur. Bu kelimelerin önemli bir kısmı Kırgızlarda oynanan aşık oyunları ile ilgili kelimelerdir. Bu güne kadar yaptığımız araştırmalarda Kırgızcanın önemli sözlüklerinden aşık oyunları ile ilgili 221 kelime tespit edilmiş ve bu kelimeler üzerinde tarafımızca filolojik bir inceleme yapılmıştır. Kırgızcadaki aşık oyunları ile ilgili bu terimler Kırgızların dünya görüşü, yaşam tarzı, geçmişteki devlet düzeni, adalet anlayışı, milli değerleri, savaş taktikleri, inanç ve inanışlarıyla ilgili pek çok bilgi içermektedir. Ayrıca bu terimler içerisinde Moğolca, Arapça, Farsça kökenli kelimeler de mevcuttur. Bildirimizde bu kelimelerin sınıflandırılması, kökeni, kültürel kaynağı ile ilgili genel gözlemlerimiz ve ortaya çıkan sonuç ele alınacaktır. Böyle bir çalışmanın sadece Kırgızcanın tarihsel gelişim süreci ve Kırgız kültürünün aydınlatılması açısından değil, genel Türk dil ve kültür tarihinin en eski dönemlerine ait inanç ve düşüncelerin aydınlatılması açısından da büyük önem arz ettiği kanaatindeyim.

Anahtar kelimeler: *aşık kemiği, Kırgızca, oyun aleti, sözvarlığı*

CAHİT ZARİFOĞLU'NUN MEKTUPLARINDAKİ POETİKA

Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

vefatasdelen1@gmail.com

“Altı üstü bir şiir deyip geçebilir miyiz?”
(Okuyucularla, 144).

Cahit Zarifoğlu, çağdaş şiir ve edebiyatın önde gelen isimlerinden biridir. Sadece *İşaret Çocukları*, *Menziller*, *Yedi Güzel Adam*, *Korku ve Yakarış* gibi şiir kitaplarıyla değil, *Bir Değirmendir Bu Dünya* ve *Yaşamak* gibi deneme ve günlükleriyle de tanınmıştır. Sadece büyüklere yönelik şiir, hikâye, roman ve diğer türdeki çalışmalarıyla değil, *Yürek Dede ile Padişah*, *Katıraslan*, *Ağaçkakanlar*, *Serçe*, *Motrlu Kuş*, *Küçük Şehzade*, *Kuşların Dili* gibi çocuk edebiyatına yönelik eserleriyle de öne çıkmıştır.

Gazete ve dergilerde çalışırken okuyucularından mektuplar almış, onlara cevaplar yazmıştır. Bu yazışmalardan büyük bir kısmı, edebiyat ve şiir konusunda olmuştur. Kendisine yazan, kendisinden bilgi ve öneri isteyen gençleri yetiştirmeye çalışmıştır. Bu çalışmamızda Zarifoğlu'nun eğitici ve yol gösterici bir kişi olarak mektuplarındaki poetik anlayışı ortaya çıkarmaya çalışacağız. Bu poetik yaklaşımın şu başlıklar ve kavramlar çerçevesinde ortaya çıktığını söyleyebiliriz:

(1) Şiir pratiği: Zarifoğlu'nun poetikası, teorik çerçeveden çok, belirli bir şiir pratiğine dayanır: Bunun böyle olması da gerekir; zira o şiirin ne olduğuyla değil, daha çok sözün nasıl şiir hâline geldiğiyle ilgilenir. Ona göre şiir, en yakın anlamıyla “dil”dir; şiir yazmak bu dili konuşabilmeyi, şiiri anlamak da bu dili anlayabilmeyi gerekli kılar. Bu şiir pratiğinin temel kavramlarında biri, “rafine olmak”tır. Rafine olmak, şiirin oluşum sürecinde önemli bir aşamadır. Fazlalıklardan, tortulardan, insicamı ve estetik yapıyı bozan söyleyişlerden eserin arındırılmasıdır. Şiir, ancak bu süreç sonucunda ortaya çıkabilecek bir değerdir. Rafine olmak, arındırmak derken iki şey anlaşılır: (1) işlenmiş dil (2) söyleyişteki doğallık ve içtenlik.

(2) Şiirin işlenmesi: Şiiri, yoğun ifadelerden, şiirselliği bozan söyleyişlerden arındırmak; şiiri en az, en yalın, en özgün ve en özsel bir söyleyiş temelinde yeniden kurmak anlamına da gelir. Bu poetik tutumda şiir giderek bir esin etkinliği olmaktan çıkarak, Rilke'de olduğu gibi bir estetik nesneye (*dinge Gedicht*) dönüşmeye başlar. Artık bu esine dayalı bir şiir değil, yoğunlaşmaya, çalışmaya dayalı bir şiirdir; denilebilirse “esini çağıran” şiirdir. Zarifoğlu, bir şiiri farklı şekillerde kurmayı, söküp yeniden kurmayı önerirken, bunu bizzat okuyucu şiirleri üzerinde örneklerken, sözcüklerin şiire dönüştüğü belirli bir şiir tekniğine işaret eder. Şiir yazmak, belirli bir yoğunlaşma ve teknikle “şiir yapma”ya dönüşür.

(3) Sözün estetik yapısını bozacak yoğun söyleyişlerden kaçınma: Zarifoğlu'nun, “mektuplardaki poetika” çerçevesinde kullandığı terimlerden biri de “şiiri yormamak”tır. O, kelimeleri seçme, kullanma, belirli söz sanatlarından yararlanma zarafeti ve hassasiyetini, şiir tekniği içinde öne çıkarır; bu şekilde şiiri aşırı bir söz sarfiyatı, bir kelimeler yığını olmaktan çıkarıp özenli bir çalışmaya dönüştürür.

(4) Sözün imkanlarını arama, kolaycılığa kaçınma: Zarifoğlu şiir tekniği konusunda şair adaylarına tek bir biçimde söylemeyi değil, alternatif söyleyişler bulabilmeyi, gerektiğinde mısra ve şiiri bozup yeniden kurabilmeyi, yeni anlam ve çağrışım imkânları yakalayabilmeyi, bu şekilde sözün içinde öylece durup duran şiiri keşfedebilmeyi önerir.

(5) **Şiirin estetik bir nesnedir:** Şiirin öncelikle estetik bir nesne olduğunu unutmamak gerekir. Sloganik ve dikte edici olmama. Okuduktan sonra “doğru” ya da “haklısınız” dediğimiz bir metin, şiir olmaktan çıkar. Şiir, “güzel”, “hoş”, “hayranlık verici” bir şeydir. Burada gözetilmesi gereken bir denge vardır: Şiir ne şunun ne bunun içindir, “alet” olmaya tahammülü yoktur; “şiir kendisi için”dir (*Yaşamak*, 138). Temel ilke; sanattan ödün vermemek, sloganik olmamak, basmakalıp söyleyişlere eğilim duymamaktır.

(6) Zarifoğlu’na göre “**netlik**” ve “**duruluk**”, şiir sanatını tanımlayan iki niteliktir (*Okuyucularla*, 77). Karşılığı olmayan, karmaşık ve abartılı artistik söyleyişlerden uzak durmayı önerir; zira sanatın ve edebiyatın yegâne varlık gerekçesi, içtenliktir. Bunun yanında Zarifoğlu’nun mektuplarında öne çıkan poetik tutumun özelliklerinden biri de “giz ögesi”dir. O, şiirin/sanat eserinin bir “giz ögesi” taşıması gerektiğini de düşünür; doğrudan, apaçık söylemek şiirin doğasına uygun düşmez.

(7) Zarifoğlu’nun kullandığı poetik ifadelerden biri de “**karşılığı olmak**”tır. Yazının ve şiirin, öncelikle yazan, sonra da okuyan kişide bir karşılığının olması gerekir. Bu karşılık, o şiirin, o yazının bedeli, yazılma ve okunma nedenidir. Söz konusu bağ kurulmadan yazının/şiirin gerekçesi oluşmaz. Bu karşılıkla yazı içerik ve anlam kazanır; içtenlikli bir yapıya kavuşur.

(9) Bunun sonucunda söylenebilecek söz şudur: Şiirden kendi şairi bakmalıdır. Şair, şiire, sözcüklere kendi sesini verebilmeli, kendi duygularını katabilmelidir. Bu durum Rilke’nin genç bir şaire yaptığı uyarıyı hatırlatır: “Sarayınızda buldum, parkınızı baştan sona gezip dolaştım, her şey pek güzeldi. Ne var ki, ev sahibi evde yoktu” (Rilke, 2000, 88). Bunun gibi Zarifoğlu da, genç şair adayına “yanılmıyorsam şiir yazarken [kendiniz] olmamaya çabalyorsunuz. Ama elinizden çıkan kelimeler bu yapay kişiliği reddediyor. Şiirinizdeki gırtlığı sıkılmışlık da buradan geliyor. Yapacağımız şey şu: İlk kendinizi şair kimliğinize kabul ve tescil ettirin, sonra da yakın bir dostunuza mektup yazıyor gibi bir tabiilikle şiir yazmaya koyulun. Tabii ki hâlâ şiir yazabiliyorsanız.” (*Okuyucularla*, 163). Şiirden şairinin bakması, okuyucuyu dışarıda bırakması anlamına gelmez; aksine şiirin içinde okuyucuya da bir yer açması, okuyucuya da bir yaşam alanı hazırlaması anlamına gelir. Bu noktada Zarifoğlu’nun kullandığı kavramlardan biri de, şairin okuyucunun dünyasını da dikkate alması, başka deyişle sadece kendisi için yazmaması, okuyucu için de yazması, şiirin dünyasında okuyucuya da yer bırakmasıdır; sadece kendisine değil okuyucuya da şiirin aynasında kendine bakma fırsatı tanınmasıdır. Zarifoğlu bunu “şiire okuyucu payı bırakmak” olarak ifade eder (*Okuyucularla*, 55).

Şair de kendi şiirine karşı zamanı geldiğinde **eleştirel bir tutum sergileyebilmelidir**. Şair, kendi şiirinin en sert ve en acımasız eleştirmeni olabilmelidir.

Rasim Özdenören, mektuplarının Zarifoğlu’nu anlamamıza, onun şiirlerine nüfuz etmemize katkı sağlayacağını söyler. Bu, doğru bir yaklaşımdır; ancak yine de şöyle bir soru sorulabilir: Zarifoğlu’nun mektuplarında genç şairlere önerdiği poetika ile bir şair olarak kendi şiirlerinde cisimleşen poetik tutum örtüşür mü? Kuşkusuz bu, ayrıca tartışılabilir bir konudur; burada sadece bir hususa dikkat çekebiliriz: Zarifoğlu’nun şiiri, çoğu kişi tarafından anlaşılmasız ve kendisine nüfuz edilemez bulunmuştur. Bunun nedeni, kelime seçiminde gösterdiği titizlik ve şiirin sıkı dokusu olabilir. O, bir koleksiyoncu edasıyla biriktirdiği kelimelerle anlamı ve duyguyu en az sızdıran paslanmaz, eskimez çelik ağlar örmek; kelimelerden anıtsal kuleler kurmak ister gibidir. Üstelik “Hiç kimse şu ya da bu şiiri anlamak zorunda değildir... Şiirimi bana şikâyet ediyorlar. Anlamıyorsa niçin rahatsız oluyor, bilmem? Ben de botanikten anlamıyorum” derken anlamayı değil anlamamayı öne alır gibidir (*Konuşmalar*, 31). Kimi durumda “anlaşılmama”, şiirin kalite göstergesi ve seçkin yönü olarak görülebilir ve Zarifoğlu bu anlayışa daha yakın bir noktada bulunur. Tabii konuya farklı açıdan baktığımızda şunu söylemek de mümkün: Anlama, hem de yüksek anlama, belki de okuyucu olarak bizlerin yüksek beklentilerinden kaynaklanan bir şeydir; daha basit, daha yalın bir okuma yapabilirsek hasadımızın daha bereketli olacağı da düşünülebilir; tıpkı Platon’un bir eserinde söylediği gibi:

“Çok büyük laflar ettiğimi sanıyorsun da onun için anlamıyorsun.”Kelimeler hep söylenmek için değil biraz da susmak içindir, anlatmak için değil biraz da göstermek içindir, yazmak için değil biraz da oynamak içindir. Zarifoğlu, “zor anlaşılır şiirler mi var yoksa zor anlayan şiir okuyucuları mı?” diye sorarken, anlama ve anlaşılma sorunsalında, yazar kadar okuyucunun rolünü de sorguya açar; bu şekilde okuyucunun bir “yorumcu” olarak anlamadaki yerine işaret eder. (*Konuşmalar*, 80). Mademki gidilmemiş yollar, varılmamış menziller, söylenememiş mısralar vardır; mademki her şairin, her yazarın, her sanatçının peşinden gittiği bir hayal, içinde duyduğu ve yakalamak için uğraş verdiği bir ses vardır... Bu durumda okuyucunun yapması gereken en iyi şey belki de kendisine emanet edilmiş “giz ögesi”ni örselemeden şiirin anlaşılabilir bir nesne olduğunu da bir an unutup kendini kelimelerin ritmine ve çağrışımına bırakmasıdır: Bu poetik yaklaşım, Zarifoğlu’nun şu cümlesi ile özetlenebilir: “Hep bir şey var da onu söylemek istedim, ama bir türlü söyleyemedim” (*Mektuplar*, 170).

Anahtar Sözcükler: Şiir, poetika, Cahit Zarifoğlu, mektup, estetik

**SA'DÎ'NİN GÜLİSTÂN'INDA BULUNUP DA SEYF-İ SARÂYÎ TARAFINDAN
TERCÜME EDİLMİYEN BÖLÜMLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

Nasrin ZABETİ MIANDOAB

*Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı.
E-Posta: nasrin.zabeti@gmail.com*

ÖZET

Bu bildiriye, 13. yüzyılda İran sahasında eğitici-öğretici içerikli olarak yazılan Sa'dî'nin Gülistân adlı eseri ile Seyf-i Sarâyî tarafından Kıpçak Türkçesine yapılan çevirisinde tercüme edilmeyen bölümler üzerinde durulacaktır.

Seyf-i Sarâyî'nin çevirinin içine, konudan sapmadan ve aynı çerçeve içerisinde kaleme aldığı beyitleri de yerleştirmiştir. Bunun dışında Seyf-i Sarâyî, Sa'dî'nin Gülistân'ında geçen bazı beyitleri genişleterek birkaç beyit halinde çevirmeyi de başarmış veya çeviriyi daha güzel ve beğenilir bir hale getirmek için mısraların yerini değiştirmiş; bazen metindeki ikinci mısrayı öne almıştır. Fakat metnin içinde geçen bazı beyitleri çeviriye almayarak, mazmun açısından farklı olan başka beyitler yazdığını da belirtmek gerekir. Söylemeye değer başka bir konu ise metinde geçen Arapça satır ve beyitlerle ilgilidir; ya eksik aktarılmış veya çeviriye alınmamışlardır.

Seyf-i Sarâyî, bazen çevirisine aldığı özel isimleri değiştirmiştir. Leyla ile Mecnun'u Ferhad ile Şirin olarak değiştirdiği gibi veya çeviride beyit ve mısraların sırasına uymamıştır, bu uyumsuzluk bazı hikâyelerin çevirisinde de tespit edilmiştir.

Her hikâyenin başında “Şeyh Sa'dî aytur” ibaresiyle çeviriye başlayan Sarâyî, yeri geldikçe çevirdiği beyitlerde veya Sa'dî'nin adı geçen beyitlerde, kendi adını yazmayı yeğlemiştir. Ancak çeviriye alınmayan bazı beyitlerin yanı sıra birkaç hikâyenin de çevrilmediğini belirtmek gerekir. Özellikle son bâbda çeviriye alınmayan birçok hikmet göze çarpmaktadır, ancak Sarâyî'nin hiç yapmadığı bir işe de bu bâbda rastlamaktayız: Sa'dî'nin Gülistân'ında bulunmayan bir iki tane hikmeti kendi eserine yazmıştır.

Kısaca diyebiliriz ki: Seyf-i Sarâyî bu tercümesinde Gülistân'ın aslına pek bağlı kalmamıştır. Gülistân'daki mensur hikâyelerin tercüme bir dereceye kadar aslına uygun ise de, manzum parçalar oldukça serbesttir. Ayrıca tercüme edilmeyerek atlanan bölümler de vardır. Bu tercümede yer yer Seyf-i Sarâyî'nin kendi şiirleri de bulunmaktadır.

ORTAK ÜSLUP ÖZELLİKLERİ BAĞLAMINDA CENGİZ AYTMATOV VE ELÇİN EFENDİYEV'İN ESERLERİ

Prof.Dr. Makbule SABZİYEVA

Anadolu Üniversitesi/Türkiye

makbulesabziyeva@anadolu.edu.tr

20. Yüzyılın deha yazarlarından Cengiz Aytmatov 1928 yılında Kırgızistan'da doğar. Gençlik yıllarında Sovyetler Birliğinde hükmeden toplumcu gerçekçilik edebiyatının talepleri yönünde eserler veren Aytmatov 70'li yıllarda insan ve doğa, toplum ve birey arasındaki zıtlıklardan doğan endişesini dile getirmek için metaforik anlatım yöntemine başvurur. "Beyaz Gemi"(1970), "Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek"(1977) ve "Gün Uzar Yüzyıl Olur"(1980) adlı eserler yazarın hayatında bir dönüş noktası olarak görülmektedir. Sovyet rejiminin olumsuzluklarına karşı tepkisini ifade etmek için mitlere ve efsanelere göndermeler yapan yazar, metafor aracılığıyla sosyal toplumun olumsuz yönlerini göstererek topluma evrensel ve ahlaksal mesajlar verir. İleriki yıllarda metaforik anlatım yöntemi Aytmatov'un yazınsal üslubunu oluşturur.

Yaş itibarıyla daha genç ama yazarlık yeteneğini en güzel bir şekilde Sovyetler birliğinde ortaya koyan Sovyet ve Çağdaş Azerbaycan'ın usta yazarlarından Elçin Efendiyev, 1943 yıl Bakü'de doğar. Başlangıçta hikâye türünde eserler veren yazar, sonraki yıllarda romana yönelir. Eserleri birçok dile çevrilen yazar, Türkiye'de Şuşa Dağlarını Duman Bürüdü (1994) adlı hikâye kitabı, Ölüm Hükümü (1996) ve Mahmut ile Meryem (1997) adlı romanlarıyla tanınmaktadır. Gençlik yıllarında sanatıyla Marksist düşünceli toplumcu gerçekçiliğe hizmet eden Elçin Efendiyev zamanla hikâye ve romanlarını toplumun aynası haline getirir. Eserlerinde evrensel konuları kaleme alan yazar, insanın ve dünyanın varoluşu meselelerine değinir.

Bu çalışmada Cengiz Aytmatov'un ve Elçin Efendiyev'in yaşadıkları ve yazdıkları dönemin siyasi, sosyal, kültürel durumunun genel tablosu gözden geçirilecek, Sovyetler birliğinin farklı bölgelerinde yaşayan iki yazarın ortak üslup özelliği olan metaforik anlatım üzerine tespitlerde bulunulacak, demir perdelerle örülmüş ülkede aydın insanın, düşünürün sessiz çığlığını nasıl ifade ettiği sergilenecektir.

Anahtar kelimeler: Aytmatov, Elçin, Sovyet Edebiyatı

АЙТМАТОВ- КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНЫН КЫЛЫМГА КЕТКЕН ЖОЛУ

Аскарова Гүлкайыр Маматкадыровна

Ош шаары, Кирпичный кичирайону, Заводская 5/42

E-mail: kerben1996@mail.ru

«Сүрткер менен эл- ызыктыш, эки ыркыч тоодой эгиз нерсе. Талантты эл жаратат, анын чебер ык\лдьр\ т\згн бардык мыкты иштердин баалоочусу да, сактоочусу да- эл. Булардын байланышы тутумдаш. Сүрткер- элдин рухий жылыг\ болсо, эл- сүрткердин рухий жылыг\ болот» дейт Ч. Айтматов [4,23]

Чындыгында бул нерсеге кыял бөлп, терең ой ж\г\рт\п кырсык, ар дайым эриш- аркак жетелешип, бири- бирисиз жашай албаган, башкача айтканда, толукталып турган нерселер бул жарыкчылыкта ыт кып. Суусуз жаратылышты, ден соолуксуз жашоону, абасыз адамдарды элестете албагандай эле, элсиз адабиятты, адабиятсыз элди элестет\ кыйын. Анткени, адабият бул к\зг\ сыяктуу. Коомдо, айлана- чыйрык кандай кубулуш болбосун баарын терең таразалап, к\зг\ сыяктуу дапдаана чагылдырат. Эл арасындагы ж\рк ый\ткн кыйгыйлр, кыял\к\кыял\ткн жагымдуу жагдайлар, таасирд\ окуялар алгач жазуучунун ж\рыг\н\н т\пк\р\нн ыт\п, акылында таразаланып, жараткан берген таланты менен ак кагаз бетине т\шт. Жазуучу ага (романга, повестке, аёгемеге ж.б) жаратылыштын т\рд\ боекторун берип, нукура терең маанил\ сзд\р менен шыкыттып, адабияттын бай казынасын байытууга, ырк\нд\т\г\ зор салым кошот. Демек, жазуучу чыгарманын негизги мазмунун коомдон, башкача айтканда, эл арасынан алып, ага толуктоолорду киргизип, миё ойлонуп, миё т\йш\л\п шедевр чыгарманы жаратат. Андан ары ошол маёдай тер тыг\л\п, не деген эмгек менен жаралган чыгарманы эл окуп, кайра аны эл таразалайт. Ошол кыйгыйлрд\, маанил\ окуяларды жазган мыкты жазуучу кайра эле эл арасынан чыгат. Мына ошол эл арасынан чыккан чыныгы жазуучулардын бири- Чыёгыз Айтматов.

Тээ адабият тарыхында б\т ым\р\н чыгармачылыкка арнап, элге сиёимд\ да, таасирд\ да эмгектерди жараткан жазуучунун жазуучулугу, мыктылыгы, калеминин курчтугу эмнеде? Ал чыгармасындагы кыт\р\п чыккан проблемада, анын жугумдуулугунда, башкача айтканда, чыгармаларынын мазмунунун актуалдуулугунда. Мына ушул талаптарга жооп берген , чыгармаларын окуганда жан д\йн\ёд\ д\рб\льё кылып, уйгу- туйгу сезимдерге тушуктурган, ошол эле учурда руханий жан д\йн\ёд\ байытып, бир эс алдырган эмгектерди жараткан, чыгармаларында не бир жообу жок философиялык суроолорду берген улуу жазуучубузду кыргыз адабиятыбыздын чолпон жылдызы деп айтсак жанылышпайбыз.

Алгач кыргыз адабияты пайда болуп, фундаменти бекем курулуп, ын\г\п келе жаткан учурда эл арасында чанда гана кездешч\ талант пайда болуп, ал кыргыз адабияты деген чоё мухитке жаёы жаёылык киргизди. Чыгармалары калыё элдин катмарына, б\тн элдин борборуна чейин жетип, миллиондогон адамдардын кызыгуусун жаратты. Кичинекей айыл ичин же тар колоттун кыр\н\ш\н, анда жашаган элди, турмушту жазса да, д\йн\к проблемаларды, адам тангыс чындыкты айкалыштыра айта кеткен. Башкача айтканда, ал кичинекей тырт дубалдуу б\лм\дь отуруп, д\йн\дь\ кыйгыйлрд\, адам акылы жетпеген маселелерди кыт\ билген. Ошол мезгилде жазуучулар арасында жер менен эне аркылуу согушту, бугу менен наристе аркылуу кыянаттыкты, ишенб\ч\л\кт\, жаныбарлар (Акбаранын кыз жашы) аркылуу мээримди чагылдырып, мыкты чыгарма жаратуу чанда

гана кездеш\ч\ чыгармалардан болсо керек.

Чыёгыз Айтматовдун чыгармаларын окутууда проблемалык жагдай т\з\ м\мк\нч\л\г\ к\б\р\ь\к дешке болор эле. Анткени, жазуучунун бардык чыгармаларында чечилген проблемалардын баары ыт курч м\н\зд\ь. Ошол « коркунучтуу» тема менен курч проблемаларды жазуучу ушунчалык ничке жол менен чечет, чыгарманы окуган айрым жетекчилер ызд\р\н\н кыёыр иштерин кыё дебей мойнуна алууга аргасыз болот. Анткени, коомдогу терс к\р\н\шт\рд\ жазуучунун с\р\ьтт\ш\ ушунчалык ж\й\ьл\, далилд\|. [3,472] Мына ушул сыяктуу чыгармаларынын ызг\ьч\ь\к\т\ьр\ менен жазуучунун дээрлик к\п чыгармалары искусствонун башка тармагында кеёири жайылып ушул к\н\г\ чейин ыз ьм\р\л\ьр\н\ улантып, кеёири жашап келет. Мисалы, театр, кино тармагында жазуучунун экрандаштырылган чыгармалары таасирд\ к\ч\н жоготпой, окурмандардын ички сезимине жетип, образдар кылдат жана элест\ чагылдырылат.

Жогорку жана орто билим бер\ мектептеринин программаларында Айтматовдун чыгармалары киргизилип, окутулуп келет. Таланттуу жазуучубузду сыйкырдуу калеминен жаралган чыгармаларын келе жаткан жаёы муунга саясий к\з карашта эмес, андагы к\т\ьр\п жаткан проблеманы туура т\ш\нд\р\г\ь, аны талдай бил\г\ь \й\р\ьт\ керек.

Б\г\нк\ к\нд\ Чыёгыз Айтматовдун чыгармаларын окутууда эч бир саясий к\з карашты балдарга таёуулабастан, чыныгы к\рк\ьм чыгармаларга коюлуучу талаптардын негизинде окутуубуз зарыл. Анткени, к\рк\ьм адабият турмуш чындыгын с\р\ьтт\ьд\ь жана образдарды жаратууда адам турмушундагы т\б\ьл\к\т\ маселелерди козгоп, жазуучу ошол т\й\нд\ проблемаларды ыз\н\н чеберчилигинин жетишинче к\рк\ьм чечмелыг\ь алат [5,3]

Адабият, маданият жана искусство адам баласынын татыктуу калыптанышына, таалим- тарбиялуу болушуна т\зд\ьн-т\з таасир эткен факторлор. Бул нерселерди адам ыз ьн\к\т\р\п, кайра ыз\ пайдаланат. Ызг\ьч\ адабият окурмандарды не бир кызыктуу д\й\н\г\ жетелеп, анын руханий д\й\н\ь\н азыктандырып, жан д\й\н\ь\к д\ь\ьл\ьтт\ьр\н калыптандырууга чоё таасирин берери чын. Анткени, адабияттагы ар бир чыгарма к\т\ьрг\ьн проблема коомдон, эл арасынан же табияттан алынып, ак барак бетине чыгармачылык менен т\ш\р\л\ьт. Ар бир адам ыз ьм\р\нд\ь кызыкпаса да адабий эмгек окуусу керек, анткени, адабияттан таасирленбеген, адабияттан азык алып, жашоонун тереё мазмунун ойлонбогон адам болбосо керек. Адабияттын сыйкыры мына ушунда. Жазуучунун бизге тааныш турмушту изилдеши китепти кадырлагандарга д\й\н\ь чындыгын тереё таануу \ч\н, алардын табитинин тарбияланышында чоё роль ойнойт.

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ТАРЫХ ИЛИМИНИН ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Дүйшеев Жеңишбек Амансакович,
тарых илимдеринин кандидаты, профессор

*К.Ш. Токтомаматов атындагы
Эл аралык университет(Жалал-Абад, Кыргызстан)
duysheev@mail.ru*

Абакирова Таттыбү Турдуевна,
*кыргыз тили мугалими
abakirovat74@gmail.com*

1. Советтик доордо Кыргызстанда тарых илими жаңыдан калыптанып өнүккөнү менен ошол кездеги тарыхый шартка, саясий талапка жараша бир топ тоскоолдуктарга туш болгон. Тоталитардык мезгилдин саясий багытына байланыштуу тарыхый окуялар ошол доордун талабына ылайык изилденип, тарыхчыларга да чектөөлөр коюлган. Жергиликтүү тарыхчылар саясий жактан мыкты куралданган москвалык окумуштуу-тарыхчылардын назарияттарынан үлгү алып, алар көрсөткөн чийин менен изилдөө жүргүзүп келишкен. Бирок ал үчүн советтик кыргыз тарыхчыларын күнөөлөө акыйкатчылыкка жатпайт. Анткени советтик системанын улуттук республикаларга карата таңуулаган баскынчыл саясатына каршы иш жасоо мүмкүн эмес эле. Ошондуктан “улуу муун тарыхчылары советтик доордо тумчукту, кысылып келди. Ага туруштук бере албай, тарыхый чындыктан четтеп кеткен да учурлар болду”

2. Кайра куруу жылдары (1985-1990) тарых илими башка коомдук илимдердин катарында өз алдынчалыкка ээ болуп, тарыхчылар да эркин темалардын үстүндө изилдөө иштерин жүргүзө башташат. Кайра куруунун желаргысы менен улуттук аң сезимдин ойгонушу тарых илимине өзгөчө жүк артты. Өз өтмүшүнө кайрылуу менен кыргызстандыктар жеке идентификациясын аныктай башташты. Бул учурда тарыхчыларга болгон коомдук муктаждык күчөп, советтик мезгилдеги жабык темалар зор кызыгууну туудуруп жатты. Мурун изилдөөгө тыюу салынган урунттуу учурлар коомчулук тарабынан көтөрүлө баштады.

3. Постсоветтик кыргыз коомчулугуна илимий-техникалык жаңылануулардын кириши, интеллектуалдук өсүш, саясий эркиндик жана улуттук идентификация тарыхка терең, тербелдүү жана жаңыча мамиле жасоого шарт коюп, түрткү болду. Кыргызстандык окумуштуу тарыхчылар жаңы мезгилдин талабына жооп бере турган, бурмаланбаган тарыхчы жазууга киришти. Тарых илиминин жаңы багыттары болгон инсантаануу, улуттук-боштондук кыймылдар, көчмөнчүлүктүн чоо-жайы изилденип жана кайрадан карала баштады. Кыргызстандагы тарых илиминин калыптанышына жана өнүгүшүнө өз салымдарын кошкон окумуштуулардын эмгектери адис тарыхчылар тарабынан салыштыруу усулу жана сын көз менен кайрадан карала баштады. Ата мекендик жана чет өлкөлүк кыргызтаануучулардын маалыматтары чогултулуп, Эл аралык маанидеги иш чаралардын өтүшүнө теориялык (назарий) негиз катары кызмат кылып берди. Акыркы жылдары кыргызтаануу маселелери өлкө башчысынын өз көзөмөлүнө алынып, тарыхты изилдөө иштери ырааттуу, тербелдүү жана мерчемдүү жүргүзүлүп келе жатат.

ЛИНГВОМАДАНИЯТ ТААНУУ ИЛИМИНДЕГИ “ТАБУ” КОНЦЕПТИСИНИН ОРДУ

Акылбекова Г.Ш.

магистр, улук окутуучу

Ош гуманитардык-педагогикалык институту

gulnarakylbekova@mail.ru

Бул макалада “табу” концептиси лингвомаданият таануу аспектисинде каралып, анын жаралуусу, колдонулуусу жана лексико-семантикалык топторго бөлүштүрүлдү. Аталган түшүнүк менен катар тыйуу жана тергөө сөздөрү талкууланып, табу менен эвфемизмдин, эвфемизм менен дисфемизидин айырмачылыктары

Түйүндүү сөздөр: концепт, лингвомаданият таануу, табу, эвфемизм, дисфемизм, тыйуу жана тергөө сөздөрү.